

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF
DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

BIND XIII

MAJ 1939

HÆFTE 1

H. HAGERUPS FORLAG — KØBENHAVN

BØGER INDSENDTE TIL REDAKTIONEN

- Vore Fortidsminder. Arkæologisk Kort over Silkeborg og Omegn. 1:40000 Udg. af Geodætisk Institut og Nationalmuseet. Med Beskrivelse af Mindesmærkerne. (Pris 2 Kr.)
- Nationalmuseets blaa Bøger. Vitskøl Kloster. Af C. M. Smidt. (Reitzel.) Pris 1,25 Kr.
- Nationalmuseets gule Bøger. Kvindedragten i Bronzealderen. Af H. C. Brøholm. (Gyldendal.) Pris 1,35 Kr.
- Fridlev Skrubbeltang: Den danske Bonde 1788—1938. Udgivet af Landbrugsudstillingen 1938. (Levin & Munksgaard.) Pris 3,50 Kr.
- Marius Vibæk: Den danske Handels Historie fra de ældste Tider til vore Dage. (Gyldendal.) Pris indb. 15,50 Kr.
- Eiler Nystrøm: Fra Nordsjællands Oresundskyst. Gentofte, Lyngby og Søllerød Sogne i Fortid og Nutid. (Gyldendal.) Pris 17,75 Kr.
- Johs. C. Jessen: V. og O. Flakkebjerg Herreders Skolehistorie. Blade af den danske Skoles Historie fra ca. 1690 til vore Dage. (ASA, Slagelse.)
- Thorvald Madsen: Skildringer af Hads Herreds Historie. 3.—4. Bd. (Eget Forlag, Odder.)
- H. Hjorth-Nielsen: Le Musée postal et télégraphique danois 1913—1938. (Dansk Post- og Telegrafmuseum, Kbh.)
- Snoldelev-Tunc, Træk af Sogneens Historie. Af Th. Mølby, A. P. Andersen, Søren Sørensen, Sivert Nielsen. (Erh. Flensborgs Forlag, Roskilde.)
- Vilh. la Cour: Danmarks Historie. Hefte 8—9. (Berlingske Forlag.) Pris Kr. 1,50 pr. Hefte.
- F. Ahlefeldt Laurvig: Storkansleren. III. (Hagerup.) Pris 5 Kr.
- Arnold Hansen: Helms' Apotek, Horsens, gennem 250 Aar. (Dansk Farmaceutforening, Kbh.)
- Hugo Matthiessen: Den sorte Jyde. Tværsnit af Hedens Kulturhistorie. (Gyldendal.) Pris 6,50 Kr.
- Rigsarkivet. 14 S. Udg. af Rigsarkivet.
- Fra Rigsarkivets Samlinger. II. Gehejmearkivet. Gengivelser af Aktstykker og Breve, ved Holger Hjelholt. Udgivet af Rigsarkivet. (Munksgaard.)
- Johannes Brøndsted: Danmarks Oldtid. Bind II. Bronzealderen. Med et Kort over Danmarks Stengrave og Gravhøje i Forhold til Landets Jordbund. (Gyldendal.)
- Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1939. (Gyldendal.) Pris 3,75 Kr.
- Handbuch der Münzkunde von Mittel- und Nordeuropa. Herausgegeben von W. Jesse und R. Gaetgens. Bd. 1, Lieferung 1: Aabenraa-Bardowiek. (Akademische Verlagsgesellschaft m. b. H., Leipzig.) Pris for 1. Lieferung 10,50 RM.
- Norsk Kulturhistorie. Redigeret af Anders Bugge og Sverre Steen. Hefte 22—27 (omfattende norsk Middelalder). (J. W. Cappelen, Oslo.)

KLIMA OG HISTORIE.

Af *Gunnar Olsen.*

Blandt de naturlige Faktorer, som indvirker paa Menneskelivet af i Dag, er Klimaet vel nok den vigtigste. Jordkloden inddeles ved klimatiske Grænser i Zoner, som byder Menneskene vidt forskellige Muligheder; Klimaet er bestemmende for disse Zoners naturlige Plantevækst, og er af meget stor Betydning for Kulturplanternes Trivsel, der igen betinger den mest fundamentale Produktion, Produktionen af Næringsmidler. Iøvrigt at gaa ind paa alle Forhold, i hvilke Klimaet griber ind i Menneskelivet, vil være ugørligt, kun skal nævnes, at klimatiske Faktorer uden Tvivl har haft betydelig Indflydelse paa de forskellige Folkeslags fysiske saavel som psykiske Udvikling, og at det stadig har en stor Indflydelse paa den menneskelige Energi og Arbejdsevne.

Man kan diskutere, om Menneskene har været mere afhængige af naturlige Faktorer i Fortiden, end de er i Nutiden, det er i hvert Fald sikkert, at der altid har været Afhængighed til Stede, og denne Afhængighed maa nødvendigvis have sat Spor i Menneskenes Historie.

Historiske Værker indeholder imidlertid yderst sjældent Andtydninger om klimatiske Faktoreres Betydning; kun naar extreme klimatiske Forhold indtræffer paa Tidspunkter, hvor de kan faa afgørende Indflydelse paa politiske Begivenheder, nævnes de, som f. Eks. de tilfrosne Bælter 1657—58, de strenge Vintre 1708—09 og 1812 o. l.

Udeladelser af disse saa betydningsfulde Faktorer kan til en vis Grad forsvares med, at Klimaet er en konstant Faktor, der altid virker paa samme Maade paa samme Sted, det kan derfor lige saa godt lades ude af Betragtning, som en Række andre

naturgivne Forhold, der ogsaa vitterligt er af den største Betydning for Menneskeheden, maa udelades.

Dette Forsvar for Udeladelsen er imidlertid ikke helt fyldestgørende. Klimaet er ikke en fuldkommen konstant Faktor, men underkastet større og mindre Svingninger, som medfører Ændringer i Menneskenes materielle Kaar; og disse Ændringer fremkalder Reaktionen, der kan føre til Begivenheder af den Slags, man sædvanligvis optegner i Historien. Og desuden, selvom man med større eller mindre Ret betragter Klimaet som en nogenlunde konstant Faktor, vil dets Betydning for Menneskene dog være skiftende, efterhaanden som disses erhvervstekniske Standpunkt skifter; et varmt og tørt Klima byder saaledes højst forskellige Kaar enten Brugen af kunstig Vanding er kendt eller ikke.

Helt uden Blik for de klimatiske Faktoreres Betydning for Menneskene har man selvfølgelig ikke været. I Oldtiden tilskrev man saaledes Atheniensernes Forrang fremfor andre Grækere den Omstændighed, at Luften i Athen var særlig klar og ren, hvad man mente, gav Beboerne særlig klare Hjerner, og Aristoteles skal have ment, at Klimaet paa hans Tid i Grækenland var mere tørt, end det før havde været; han forklarede desuden Deukalions Flod, Syndfloden, ud fra periodiske Svingninger i de atmosfæriske Forhold.

I »De l'esprit des lois« fremsætter Montesquieu Tanken om de forskellige Landes Sæders, Institutioners og Loves Afhængighed af paagældende Landes Klima og andre naturlige Faktorer, en Tanke som senere udvikledes yderligere af Herder i »Ideen zur Geschichte der Menschheit«.

I Slutningen af 19. Aarh. kommer Tanken frem fra anden Kant, nemlig fra Geografer og Meteorologer. De vægtigste Bidrag fra disse er leveret af den østrigske Meteorolog, E. Brüchner; mens den amerikanske Geograf, Ellsworth Huntington, med endnu større Energi, men med mindre sikker Bevisførelse er gaaet ind for Tanken. Hos Historikerne i Almindelighed har disse Teorier kun vundet ringe Tilslutning, den eneste betydelige Historiker, der er gaaet ind for dem, er, saa vidt jeg ved, Edvard Bull.

For at kunne tale om Forholdet mellem Klima og Historie, maa man først gøre sig klart, hvad man egentlig forstaar ved Begrebet: et Klima. Dette er ret vanskeligt at definere. Klimaets Bestanddele er en Række Størrelser, de saakaldte meteorologiske Elementer, hvoraf de vigtigste er: Luftens Tryk, Temperatur, Bevægelsestilstand og Fugtighedsforhold. Sammenspillet mellem de meteorologiske Elementer i et givet Øjeblik karakteriserer Vejret, mens deres Gennemsnitsværdier, den Maade, de varierer paa i Aarets Løb, samt de Ydergrænser, mellem hvilke de kan variere, karakteriserer Klimaet. Hvor lang Tid man skal tage Gennemsnitsværdierne, for at faa et tilstrækkeligt stort Materiale, er ret vilkaarligt. 1935 vedtog danske Meteorologer følgende Definition af Klimaet: Ved Klima »Normalvejr« forstaar man den gennemsnitlige meteorologiske Tilstand, man faar, naar man for de tolv Maaneder af Aaret foretager en Udjævning af de meteorologiske Data for en Periode paa 30 Aar. — Aarets Middeltemperatur er altsaa ikke tilstrækkelig til et Klimas Karakteristik. To Lande med samme Middeltemperatur kan have vidt forskellige Klimater. Bedre belyst bliver Forholdet ved de enkelte Maaneders Middeltemperaturer, af disse er især Middeltemperaturen for koldest og varmest Maaned af Betydning til et Klimas Karakteristik. Ogsaa Nedbørens Fordeling paa Aarstiderne spiller en stor Rolle. Plantevæksten afhænger i høj Grad af, enten den er jævnt fordelt paa hele Aaret, eller den er begrænset til en eller to Regntider, og i sidste Tilfælde er det af Betydning, om Regnen falder i den koldeste eller varmeste Tid. Dertil er det af stor Betydning, enten Regnen falder i mange smaa eller i faa store Byger.

Foruden ved Gennemsnitsværdierne maa man ogsaa have Opmærksomheden henvendt paa de meteorologiske Elementers extreme Værdier. Af disse er især de laveste Temperaturer af stor Betydning. Fra et rent statistisk Synspunkt vil det ganske vist ikke have stor Betydning, om Temperaturen en Gang om Aaret eller maaske kun engang hvert andet eller tredie Aar falder særlig stærkt, direkte for Menneskene vil det som Regel ogsaa kun være af ringe Betydning, men for Plantevæksten kan Betydningen være overordentlig stor. En eneste Nats haard Frost om Aaret kan hindre Dyrkningen af mange Kulturplanter.

Til et Klimas Karakteristik kræves mange Aars Observationer; vil man undersøge Spørgsmaalet Klimaændringer, kræves Kendskab til Klimaet i endnu længere Tidsrum. Naturligt melder sig derfor Spørgsmaalet: Hvorledes forholder det sig med vor Viden om Fortidens Klimater? Inden for denne Viden maa der først skelnes mellem to Perioder: Tiden med og Tiden uden instrumentelle lagttagelser; fra den første ejer vi et mere eller mindre fyldigt Materiale af eksakte lagttagelser, som uden videre kan benyttes, fra den sidste er vor Viden meget mangelfuld.

De første instrumentelle Observationer blev foretaget i Firenze i Tiden 1654—1670; deres Paalidelighed er dog underkastet nogen Tvivl, da Termometrene paa daværende Tidspunkt endnu var ret ufuldkomne, og da deres Ophængning sandsynligvis har været daarlig. Først o. 1750 begyndte man rundt i Europa paa systematiske Observationer. I Paris begyndte man 1750, og de fleste europæiske Hovedstæder kom med kort efter, København saaledes allerede 1751. Siden er Antallet af meteorologiske Stationer stadig blevet større, og Observationerne omhyggeligere, men man kan dog regne med at kende de vigtigste meteorologiske Værdier for Europas Vedkommende i Tiden efter 1750. De øvrige Verdensdele er først kommet med senere, og endnu findes store Omraader af Jorden, hvor meteorologiske Stationer enten helt mangler eller kun findes i ringe Antal. Undersøgelser over Klimaet i denne Periode maa derfor væsentligst bygges paa det europæiske Materiale.

Kommer man til Tiden før de instrumentelle Observationer, bliver Problemet vanskeligere. Ganske vist findes spredt alle mulige Steder en Masse Beretninger og Notitser om Vejret, men af virkelige systematiske meteorologiske Optegnelser findes fra før 1750 kun en eneste Række, nemlig den Tycho Brahe foretog eller lod foretage paa Hveen i Tiden 1582—1597. I denne angives de daglige Vejrforhold, om det er klart eller skyet, koldt eller varmt, tørt eller regnfuldt o. s. v. Optegnelserne har en ikke ringe Værdi takket være den Omhu, med hvilken de er ført, og det relativt lange Tidsrum, gennem hvilket de er ført.

Om alle de øvrige Optegnelser kan i Almindelighed siges, at

det væsentligt er Extremerne, de beretter om, saasom strenge Vintre, store Storme, lange Tørkeperioder, stærke Regnfald o. l. Nogen Værdi har de selvfølgelig, men de bør anvendes med megen Forsigtighed, da Folks umiddelbare Indtryk af Vejret kan være stærkt subjektivt. I store Træk kan de vel give et Indtryk af Klimaet, men de Nuancer i Temperatur og Nedbør, som viser Klimasvingningerne, kan de selvfølgelig kun fortælle lidt om.

Hvor de skriftlige Kilder svigter, er man ene henvist til de Vidnesbyrd, Klimaet har efterladt i Naturen. Her er Grundlaget for vor Viden yderst svagt. Mosegeologien kan efter de Lag, der er afsat i Moserne, vise, om Klimaet har været tørt eller fugtigt, og af de i Moserne bevarede Plante- og Dyrerester kan drages visse Slutninger om de da herskende Forhold. Med Hensyn til den absolutte Kronologi har man hidtil staaet ret usikkert. Med Pollenanalysen er der imidlertid fremkommet et Middel, som muliggør en nøjagtigere Datering af de forskellige Lag og tillige en sikrere Bestemmelse af Fortidens Plantevækst. Et andet Middel, som i meget grove Træk kan give en Forestilling om Fortidens klimatiske Forhold, er Undersøgelsen af gamle Træers Aarringe. Et Træ afsætter hvert Aar et nyt Vækstlag, disse Vækstlag kan være af forskellig Tykkelse, og man antager, at tykke Vækstlag viser gunstige klimatiske Forhold, men tynde tyder paa ugunstige. Endelig kan en Række andre Fænomener vise et eller andet. Hvor der i Ørkener eller Steppelände findes udtørrede Søer eller Flodlejer, maa der saaledes engang have hersket et fugtigere Klima.

Af det foreliggende vil fremgaa, hvor vanskeligt det er, at faa et blot nogenlunde paalideligt Billede af Klima og Klimaændringer i Tiden før de instrumentelle Observationers Begyndelse.

Naar Talen er om Klimaændringer gør man derfor klogest i at holde sig indenfor de Tidsrum, i hvilke man har nogenlunde fast Grund under Fødderne, altsaa stort set de sidste 200 Aar.

Man skelner mellem to Arter af Klimaændringer: *Zykliske Ændringer*, hvorved forstaas Svingninger af de meteorologiske Elementers Værdier om en eller anden Middelværdi. disse Ændringer betegnes ogsaa *klimatiske Perioder*, og *progressive Æn-*

dringer, eller i samme Retning gaaende Ændringer. Progressive Ændringer er maaske ogsaa i Virkeligheden zykliske Ændringer med en saa lang Omløbstid for Perioden, at den hidtil ikke har kunnet konstateres.

Zykliske Ændringer forekommer i ret stort Tal. Periodernes Længde er forskellige, fra faa Aar op til 260 Aar. Om Aarsagerne til Perioderne ved man kun i faa Tilfælde noget bestemt, og for de længere Perioders Vedkommende har man endnu ikke kunnet afgøre, om det er stadig tilbagevendende Zykler. Endelig har man iagttaget mange Uregelmæssigheder i Zyklernes Forekomst i Jordklodens forskellige Egne; en Periode kan visse Steder kun vise sig meget svagt, mens den andre Steder fremtræder særdeles tydeligt.

Mellem de korteste Perioder forekommer en 3—4 aarig Svingning af Lufttrykket. En 10—12 aarig Periode staar i Forbindelse med Solpletternes Forekomst. Man tilskrev tidligere Solpletterne stor Indflydelse paa Klimaet, men Anstrelgelserne for at paavise Sammenhæng mellem Klimaændringer og Solpletter har kun givet meget smaa Resultater. I Troperne synes der slet ikke at være nogen Forskel i Temperatur mellem Maximum og Minimum af Solpletter, i Subtroperne har man kunnet konstatere en Forskel paa 0,54°, men denne Forskel aftager med voksende Bredde. Om nogen betydelig Klimaperiode er der altsaa ikke Tale. Større Betydning har en 16—19 aarig Periode, i hvilken der med 10—12 Aars Mellemlum kommer en 5—6 Aar med større Tilbøjelighed til strenge Vintre. Denne Periode blev først paavist i Wien, senere har man paavist den ved en Række andre mellemeuropæiske Stationer, uden for Mellemeuropa synes den imidlertid ikke at kunne paavises.

Blandt de forskellige Perioder er den saakaldte brüchnerske Periode paavist over hele Jorden. Denne er opkaldt efter den østrigske Meteorolog, Eduard Brüchner, som kom paa Sporet af den ved Undersøgelse af det kaspiske Havs Vandstandsændringer. Periodens Længde svinger mellem 30—40 Aar, den viser sig ved, at vaade Kuldeperioder veksler med tørre Varmeperioder. Regnperioderne er ledsaget af mindsket Lufttryk over Land, større

over Havene, mens Varmeperioderne viser øget Lufttryk over Land mindsket over Havene. Forskellen i Temperatur mellem Kulde- og Varmeperioderne er ca. 1° . Større syntes Forskellen i Regnmængde at være, idet den giver sig Udslag i Flodernes Vandføring og Søernes Vandstand, ligesom Alpegletschernes Fremrykken i de fugtige og kolde Aar vidner om Perioden. Denne Zykel menes at kunne konstateres nogenlunde sikkert til ca. Aar 800 for Europas Vedkommende. Af længere Perioder forekommer i Europa en 89 aarig, som i den første Fjerdedel har kolde, i den sidste varme Vintre, mens det mellemliggende Tidsrum har normale Vintre. Ved Undersøgelse af de kaliforniske Kæmpefyrrers Aarringe er paavist en Periode paa 150—160 Aar, og der menes at kunne paavises flere, omend mindre udprægede, Perioder.

Svingningerne i Temperatur og Nedbør er for de enkelte Perioders Vedkommende kun smaa; for den mest udprægede Periode, Brüchners, som nævnt kun 1° for Temperaturens Vedkommende, men dog store nok til, at de kan faa en ikke ringe Indflydelse paa Plantevæksten og derigennem paa Høstudbyttet. Dertil kommer, at Periodernes forskellige Længder gør deres Virkninger stærkt varierende, alt efter hvorledes Perioderne falder sammen i Tid. Hvis en Periodes Maximum falder sammen med en andens Minimum, vil deres gensidige Virkninger modereres; derimod vil de forstærkes, hvis samme Periodes Maxima falder sammen. En nærmere Undersøgelse af disse Forhold er imidlertid ikke foretaget.

Angaaende progressive Ændringer tillader det nuværende meteorologiske Materiale kun varsomme Udtalelser. Efter Istiden har der fundet en Temperaturstigning Sted, som synes at have Udbredelse over alle ikke polare Egne. Hvorvidt denne Stigning fortsættes eller er ophørt, er der Uenighed om. Meteorologen, Hann, antager dog, at Europas Klima bortset fra de cykliske Perioder har været nogenlunde uforandret gennem det sidste Aartusinde. Der er desuden fremsat Teorier om en progressiv Udtørring af Asien og Afrika.

Foruden paa Aarets Gennemsnitsværdier af de meteorologiske

Elementer, maa man, som tidligere bemærket, ogsaa være opmærksom paa disses Fordeling paa Aaret. Ogsaa denne Fordeling er underkastet Ændringer. Om dette Problem foreligger en Undersøgelse af Leo Lysgaard: »Ændringer i Danmarks Klima i nyere Tid«, i hvilken der paavises, at der for Danmarks Vedkommende har fundet en Forskydning Sted indenfor Aaret i Løbet af det sidste Hundredaar baade for Temperaturens og Nedbørens Vedkommende. For Temperaturens Vedkommende saaledes, at Vintrene er blevet noget mildere, end de var før, hvorfor Folk har nogen Ret, naar de taler om de »rigtige Vintre« i gamle Dage. For Nedbørens Vedkommende er der foregaaet en Forskydning for tørreste Maaned fra Februar til Marts og for vaadeste fra August til Juli.

Vi vil nu betragte de Resultater E. Brüchner og Ellsworth Huntington naaede ved deres Studier over Klima og Historie.

Da Brüchner havde paavist den 35 aarige Periode, gik han i Gang med en Undersøgelse af, hvilke Virkninger Perioden havde haft paa Europas økonomiske Forhold. Det var hans Hensigt at undersøge Høstudbyttet for en længere Aarrække, men Materialet var utilstrækkeligt, og han maatte da nøjes med at foretage en Undersøgelse af Kornprisernes Svingninger for om muligt at paavise Overensstemmelser mellem disse og de klimatiske Svingninger, idet han gik ud fra, at den efter en daarlig Høst følgende Knaphed paa Korn gav høje Priser og omvendt.

Med Hensyn til Kornproduktion deler Brüchner Europa i to Omraader: et vesteuropæisk med oceanisk Klima og et østeuropæisk med kontinentalt. Det vesteuropæiske omfatter fornemmeligt Irland, England, Holland, Nordvesttyskland, Danmark og Norge, det østeuropæiske Rusland og Rumænien. En Række Lande indtager en Mellemstilling, saaledes Tyskland; hvad Kornavl angaar, deler det dog i det væsentlige Skæbne med Vesteuropa. I Vesteuropa med dets i Forvejen kølige og fugtige Sommerklima vil Periodens kolde og fugtige Aar faa en yderst uheldig Indflydelse paa Høsten, mens de varme og tørre vil være særdeles heldige: i Østeuropa med dets varme og tørre Klima vil Forholdene være de omvendte.

Brüchner fandt den ventede Overensstemmelse mellem Klimasingninger og Kornpriser, idet fugtige Aar gav høje Priser i Vesteuropa, lave i Rusland, og tørre Aar, lave i Vesteuropa, høje i Rusland, og gav sig derpaa til at undersøge dens Virkninger i Kornhandelen mellem Rusland og Vesteuropa. Det primære i denne Handel er Overskuddet i Rusland og Behovet i Vesteuropa, Elementer som Handelspolitik, Jernbaner etc. er kun sekundære, man maa derfor vente stor Eksport fra Rusland til Vesteuropa i Aar med fugtigt Klima, hvor Høsten er ringe og Priserne høje. I Tiden 1800—1815 havde Vesteuropa daarlig Høst, Indførselen fra Rusland var derfor stor, samtidig faldt den stærke Kolonisation af den sydrussiske Slette. Saa kommer en Periode med tørt Klima, som foraarsager gode Høstaar i Vesteuropa. Priserne synker, England søger at holde dem oppe ved den første Kornlov. Ruslands Eksport falder, da saavel Behovet i Vesteuropa som Overskuddet i Rusland er mindre. O. 1840 sætter en ny fugtig Periode ind, daarlige Høstaar og høje Priser medfølger, stor Eksport er nødvendig, og England maa ophæve Kornloven 1846.

En ny Tørkeperiode i Tredserne bringer ikke ligefrem Fald i Kornpriserne gr. p. det stærkt stigende Prisniveau, men Kornpriserne kan ikke følge med de øvrige Prisers Stigning. Omkring 1870 sætter en ny fugtig Periode ind, Prisen stiger straks, men begynder saa at falde og falder stadig trods øget Fugtighed. Aarsagen er, at Ruslands store Høst takket være Jernbaner og Dampskibe, med saa meget større Effektivitet end tidligere kan kastes ind paa det vesteuropæiske Marked, og dertil det oversøiske Korn, der ligeledes i store Mængder kastes ind over Europa. De vesteuropæiske Landmænd høstede saaledes mindre og fik samtidig mindre for den Smule, de havde at sælge. Derfor kom den store vesteuropæiske Landbrugskrise, som førte til Omlægning enten af de ramte Landes Toldpolitik som for Tyskland og Sverige, eller af deres Landbrug som for Danmark. Brüchners Undersøgelser slutter ved 1890 og er ikke senere blevet fortsat. Derimod tog Brüchner et andet Problem op til Undersøgelse, nemlig Klimaændringer og Folkevandringer. Hvis et Lands Indbyggere gennem en Klimaændring faar deres Ernæringsmuligheder forrin-

gede, kan man forvente Udvandring fra Landet, navnlig hvis andre Lande, som det er muligt at udvandre til, gennem Klimaændringen faar bedre Ernæringsmuligheder. De regnrige Perioder var uheldige for Vesteuropa, gunstige for Rusland og U. S. A.; regnrige Perioder i Europa maatte derfor virke stimulerende for Udvandringen til U. S. A. Brüchner paaviste ved Undersøgelser over Indvandringen til U. S. A. i Tiden 1833—1903, og over Regnmængden i samme Tidsrum, at denne Antagelse holdt Stik. Indvandringsmaxima laa i de regnrige Perioder i Slutningen af Fyrterne, i Begyndelsen af Halvfjerdserne og midt i Firserne dog saaledes, at Max. for Indvandring naedes et Par Aar efter Max. for Regnmængde. I Slutningen af Halvfemserne og Begyndelsen af 19. Aarh. syntes Reglen at blive brudt, trods Tørke over Europa stiger Udvandringen voldsomt; dette lader sig imidlertid forklare ved Udvandringens ændrede Karakter, nu var det ikke længere Vesteuropa, der ydede de store Kontingenter, men de østeuropæiske Lande, især Rusland, og i Rusland betød Tørkeperioden en Forringelse af Ernæringsmulighederne.

Brüchners Undersøgelser bærer Præg af Omhu og Paalidelighed. Han synes overalt at have benyttet det bedste Materiale, der har staaet til Raadighed, og han drager ikke mere vidtgaaende Slutninger, end Materialet tillader. Han er dertil fuldstændig klar over, at en Mængde Faktorer spiller ind sammen med de klimatiske, naar Talen er om Kornpriser, Handelspolitik og Folkevandringer. Ved Paavisningen af Overensstemmelsen mellem Klimaændringer og Svingninger i Kornpriser og Folkevandringer har han dog peget paa en Faktor, som ikke bør lades ude af Betragtning i Studier over den økonomiske Udvikling i Europa i 19. Aarh.

E. Huntington var i Aarene 1903—08 Deltager i en amerikansk Ekspedition til Asien og besøgte i denne Tid de fleste af For- og Centralasiens Lande. Hans Opmærksomhed fæstede sig her ved de mange udtørrede Søer og Flodløb, som fandtes i Egne, der nu enten var tørre Stepper eller rene Ørkener. Dertil iagttog han en Mængde Ruinbyer i Egne, som nutildags grundet paa Vandmangel langtfra vilde kunne rumme en saa stor Bebyggelse, som

efter Ruinernes Vidnesbyrd tidligere maatte have været der. Ved arkæologisk Datering viste det sig, at Ruinerne stammede fra forskellige Perioder, med Tidsrum ind imellem i hvilke der ikke synes at have været større Beboelse i de nu tørre Egne.

Tanken om en progressiv Udtørring af Asien var tidligere frem-sat. Nu greb Huntington den, men ændrede den til en Teori om en Række tørre og fugtige Perioder, der havde afløst hinanden, dog saaledes, at de fugtige Perioder stadig blev mindre fugtige og de tørre mere tørre. Denne Vekslen kaldte Huntington »the pulse of Asia«, og han paaviste især Udviklingen for Palæstinas Vedkommende.

Efter Hjemkomsten til Amerika gik Huntington i Lag med at undersøge, om lignende Klimaskifter kunde konstateres i Amerika. Fysiografiske og arkæologiske Undersøgelser i de steppe- og ørkenagtige Egne i det sydvestlige U. S. A. og i Meksiko førte til Antagelsen af lignende Serie Klimaændringer for Amerikas som for Asiens Vedkommende. Samtidig havde Huntington studeret Aarringene i de kaliforniske Kæmpetræer, Sequoia gigantea. Han maalte Aarringene af 450 Træer, hvis Alder varierede fra 230 til 3200 Aar. Resultatet blev en Kurve over Aarringenes Vækst, som i det store og hele svarede til en af ham konstrueret Kurve over Regnfaldet i Asien.

Huntington ansaa nu sin Teori for at være bevist, og han søgte derefter at paakalde Historikernes Interesse. Det maatte nu blive deres Sag at paavise, hvorledes Klimaændringerne havde paa-virket Menneskenes Kaar, og hvorledes de ændrede materielle Vilkaar havde ført politiske Konsekvenser med sig.

Huntington skitserer dog selv hvilke Følger, han kunde tænke sig. Klimaændringerne vilde have for Historien. Herom siger han: De første Virkninger maa blive økonomiske. En Klimaforværring vil medføre ringere Ernæringsmuligheder, og Nød og Sult vil ofte føre til politiske Uroligheder. Hellas' Historie byder et Eksempel herpaa. I Tiden 600—400 herskede gunstige klimatiske Forhold i Orienten og Hellas. Grækenland naar i denne Tid et Maksimum i Befolkningstal, og Kulturen naar et Højdepunkt. Fra 400—200 kommer en Klimaforværringsperiode. Befolkning-

gen kommer til at leve under et stadigt Pres, der fører til Stagnation, indre Uro og ydre Magtesløshed, samt Nedgang i Handel og Kultur.

Forholdet mellem Undersaatter og Regering vil ligeledes kunne blive forrykket ved Klimaændringer, Skatter og Afgifter vil under en gunstig Klimaperiode have Tilbøjelighed til at stige for den agerdyrkende Befolkning. Indtræder en Klimaforværring, vil Bønderne faa Vanskelighed ved at udrede de under gunstige Forhold ansatte Afgifter, og det vil føre til Gnidning og Uro.

Klimaforværringer vil ogsaa kunne skabe religiøs Uro. Folk bliver utilfredse med deres gamle Guder og haaber at faa nye og bedre, der dannes derfor en Basis for, at Religionsstiftere kan faa Sukces. Dette synes saaledes at have været Tilfældet, da Muhammed kom frem. En haard Tørkeperiode havde da hærget Arabien, og Misfornøjelsen med de gamle arabiske Guder var udbredt, Muhammed var et Geni, men uden den Misfornøjelse og Uro, der var fostret af Tørken, vilde han have talt forgæves. Araberne kastede sig med saa megen større Begejstring ud i den byttebringende hellige Krig, fordi deres hjemlige afsvedne Græsgange ikke fristede dem til Fastholden ved gamle Vaner og gammel Tro.

Overhovedet har Klimaændringerne uden Tvivl spillet en stor Rolle for Asiens store Folkevandringer. En langvarig Tørkeperiode vil give Asiens Nomadestammer Valget mellem Sult eller Vandring, og har en Stamme først brudt op, kan Bevægelsen forplante sig over et helt Kontinent. Fra 1000—1200 synes Asiens Klima at være blevet mere og mere tørt og denne Tørke var uden Tvivl Baggrunden for Dzingiskans store Sukces. Efter en noget gunstigere Periode indtræffer en Tørkeperiode paany, og nu faar vi Timur Lenks store Vandring mod Vest, og samtidig falder Tyrkernes første store Fremstød mod Europa.

Ogsaa for Folkesundheden vil Klimaændringer have stor Betydning. Forringede Klimabetingelser vil gøre Folk mere modtagelige for en Række Sygdomme som Malaria, Tæring, Neurasteni o. l., maaske ogsaa Middelalderens store Pestepidemier til Dels er klimatisk betingede. Hvad angaar Malariaen var den ukendt

i Grækenland indtil 400 f. v. T. Saa indtraf en Tørkeperiode. Floder og Bække udtørredes delvis om Sommeren, og de stillestaaende Pytter, der hist og her blev tilbage i Flodlejerne, bød ypperlige Udklækningssteder for Malariamyggen. Malariaen blev nu almindelig i Grækenland og bidrog stærkt til at nedsætte Befolkningens Vitalitet. Til Rom kom Malariaen først o. 200 e. v. T., efter at en ny Tørkeperiode her havde skabt Muligheder for Malariamyggens Trivsel, og dermed fulgte som i Grækenland stagnerende Folketal og kulturel og politisk Nedgang. —

Disse huntingtonske Tanker er og giver sig heller ikke ud for at være andet end skitseagtige Hypoteser; Huntington forsøgte ikke selv at føre nærmere Beviser for dem, og hans Haab om, at Historikerne vilde tage Teorierne op til nærmere Prøvelse er ikke gaaet i Opfyldelse, fra denne Side mødte han nærmest kun Lige-gyldighed. Derimod rejste sig adskillige Røster mod hans Teori om Klimaændringernes Betydning for Asiens Udtørring. Imod den hævdedes, at den Udtørring, der synes at være uomtvistelige Beviser for baade i Centralasien og i Dele af Lilleasien, kunde skyldes, at der under Istiden var accumularet store Ismasser paa Asiens Bjerge. Denne smeltede efterhaanden, saa Floderne endnu længe efter Istiden førte mere Vand, end det, som stammede fra Nedbøren. Men Tid efter anden blev Reserven forbrugt, Floder-nes Vandmængde mindskedes og nogle udtørredes helt. Hans Teori om en Klimasvingning med en Periode paa 150—200 Aar syntes dog at have vundet Anerkendelse.

Om Klimaændringers Betydning for Nordens Historie kan paa indeværende Tidspunkt ikke siges meget. Man er kommet til nogenlunde Enighed om, hvorledes de ikke ubetydelige progressive Ændringer efter Istidens Ophør har forløbet, men vor Viden om Menneskelivet i disse Tidsrum er altfor ringe til, at der kan siges noget bestemt om, hvilke Virkninger Ændringerne har haft for dem, man maa her nøjes med at fremsætte Gisninger. I de sidste 2000 Aar antages der ikke at have fundet væsentlige Ændringer Sted i Danmarks Klima. Over zykliske Ændringers Indflydelse er ingen Undersøgelser foretaget.

I Postglacialtiden har Klimaet iflg. den Blütt-Sernanderske

Teori, som synes at have vundet almindelig Anerkendelse, udviklet sig saaledes. Efter det subarktiske Klima kommer den boreale Tid, der var tør og efterhaanden blev varm, Klimaets Præg var altsaa kontinentalt. I Vegetationen var Fyrreskoven den fremherskende. Fra Periodens Slutning har vi Mulleruptiden. Den boreale følges af den atlantiske Tid, Klimaet var vedblivende varmt, men blev fugtigt, altsaa af oceanisk Præg. Egen trænger ind og afløser Fyrreskoven, det er den ældre Stenalderes Tid. Klimaet skifter atter og faar igen kontinentalt Præg, det bliver varmt og tørt. Egeskoven er stadig herskende. Tiden kaldes den subboreale og falder sammen med yngre Stenalder og Bronzealder. Subborealtiden følges af subatlantisk Tid, denne er udpræget oceanisk, kold og fugtig, Bøgen fortrænger Egen, en Del varmekrævende Dyr og Planter forsvinder, bl. a. Sumpskildpadden og trapa natans (Hornmød). Overgangen menes at falde nogenlunde sammen med Overgangen fra Bronzealder til Jernalder, nøjagtigt kan det ikke fastsættes, heller ikke hvor lang Overgangstiden har været. Mosegeologien og Pollendiagrammer synes dog at tyde paa, at Forværringen satte ret pludseligt og kraftigt ind.

For de ældre Perioders Vedkommende kan man som nævnt kun anstille Gisninger om Klimaets Betydning for Menneskene, man kan paapege, at den høje Kultur i Bronzealderen faldt sammen med en Tid, der anses for at have været klimatisk begunstiget, hvad der har gjort Kampen for Tilværelsen lettere.

Ændringen fra subboreal til subatlantisk Tid har haft stor Betydning i Norge og Sverige, idet Affolkningen af en Del tidligere bebyggede Egne i Jæmtland og andre Steder sikkert med Rette tilskrives Klimaændringen, idet det barskere Klima helt har umuliggjort Agerbruget, som i Forvejen var kummerligt nok i disse Egne.

I Danmark har Virkningen sandsynligvis været betydeligt mindre; i hvor høj Grad den Kulturnedgang, der indtraf samtidig med Klimaændringen, kan sættes i Forbindelse med denne, er uvist.

G. Hatt mener iflg. »Landbrug i Danmarks Oldtid«, at Klimaforværringen havde stor Betydning for Landbrugets Udvikling.

De fugtige Vintre, der fulgte med Forværringen, gjorde det vanskeligt for Kreaturerne at klare sig ved at gaa ude hele Aaret, som de maa formodes at have gjort tidligere, man begyndte derfor at indrette Stalde i Husene. Ved at holde Kvæget paa Stald fik man Gødning og dermed en Mulighed for et mere intensivt Landbrug. Samtidig kan det fugtigere Klima have tvunget Bønderne til at opgive den gamle Agerform, Digevoldingerne, idet Vandet ikke kunde løbe fra dem, hvorfor de havde Tilbøjelighed til at forsumpe, og man begyndte at gaa over til en ny Agerform, de lange, smalle, højryggede Agre, hvis Form bedre tillod Vandets Afløb.

Siden Ændringen fra subborealt til subatlantisk Klima, menes Danmarks Klima at have været nogenlunde konstant indtil Nutiden, maaske er det dog igen blevet noget varmere. Desværre byder vore Moser ikke noget godt Materiale fra den senere Del af Oldtiden og op til Nutiden til Belysning af Klimaforholdene, da de næsten alle har været benyttet til Tørveskær. En Undersøgelse af H. Speersneider over Isforholdene i de danske Farvande fra 690 til vore Dage synes ogsaa at tyde paa nogenlunde konstant Klima, men Materialet til Middelalderen er ganske vist ogsaa yderst svagt. Der har dog været en Del Røre om en Hypotese fremsat af den svenske Meteorolog, Otto Petterson, om et Klimaskifte i Norden i 14. Aarh. Han bygger Hypotesen paa nogle i kinesiske Annaler forekommende Vidnesbyrd om en usædvanlig Mængde Solpletter i Tiden 1370—1385, og han mener, at Klimaet egentlig ikke blev koldere og mere fugtigt, men uregelmæssigere med Kulde om Sommeren og Varme om Vinteren, voldsomme Storme o. l. Til Gunst herfor skulde ogsaa tale en Mængde Beretninger, vi har om strenge Vintre i denne Periode, i hvilke baade Østersøen, Kattegat og Skagerak var tillagte, saa man kunde gaa fra Oslo til Jylland og ride fra Danmark til Rostock. Som nævnt synes Solpletternes Betydning for Klimaet ikke at være overvældende, og hvad de gamle Beretninger angaar, bør man ikke stole kritikløst paa dem. Forøvrigt har vi fra 14. Aarh. Beretninger om Is i Hovedfarvandene omkring Dan-

mark for kun 11 Aars Vedkommende, for det 15. for 9 Aar, mens der i det 18. Aarh. var Is i Hovedfarvandene i 42 Vintre.

Trods den svage Bevisførelse vakte Teorien en Del Opmærksomhed i Norge, hvor bl. a. Edvard Bull gik ind for den, idet han i Klimaforværringen saa en af Aarsagerne til Norges Nedgang i Middelalderen. Som yderligere Beviser for den fremførte han, at Korndyrkningen var helt ophørt paa Island og gaaet saa meget tilbage i Norge, at det var blevet nødvendigt at indføre Korn, hvorved Landet blev afhængigt af Hanseaterne.

Tilbagegangen i Korndyrkningen er rigtig nok, men Aarsagen er uden Tvivl, at det simpelthen bedre kunde betale sig at købe Kornet fremfor selv at dyrke det, da Kornavlens i disse nordlige Egne altid har været usikker, og da man takket være Hanseaternes gode Transportfartøjer, glimrende Handelsorganisation og det store Kornkammer i Østersølandene kunde faa Kornet sikrere og billigere end ved selv at avle det.

Poul Nørlund mente i sin Tid i Grønland at have fundet utvetydige Beviser for, at der i det mindste der havde fundet et Klimaskifte Sted i Middelalderen, hvad der selvfølgelig ogsaa blev taget til Indtægt for Klimaforværringen i Norden. Senere Fund syntes imidlertid delvis at have afkræftet Tanken. Pudsigt nok mener E. Hann, der ellers stiller sig meget skeptisk overfor enhver Tale om Klimaændringer i Middelalderen, at en saadan virkelig har fundet Sted i Grønland, men riglignok ud fra det uheldige Argument, at Østgrønland, som nu er meget vanskelig at besejle gr. p. Storisens i Middelalderen, var lettere at komme til, idet der fandtes en stor Bygd paa den.

Teorien maa nu siges at være forladt af alle, idet den ofte nævnte Østerbygd ikke laa i Østgrønland, men i Vestgrønland, sydøst for Vesterbygden; Østgrønland havde ikke i Middelalderen varig Bebyggelse. Sammenligner man Billedet af Klimaet man faar af Tycho Brahes Optegnelser paa Hveen 1582—1597 med vore Dages Klima, viser det sig i det væsentligste at være det samme. Dog synes der hyppigere at forekomme sydøstlige Vinde, hvad der kunde tyde paa et mere kontinentalt Præg end nutildags.

Om de brüchnerske Perioders Indflydelse paa Kornpriser o. l. i Danmark foreligger der som nævnt ingen Undersøgelser. Om en saadan blev foretaget, vilde den maaske i hvert Fald for de senere Aars Vedkommende give Resultater, der afveg noget fra de af Brüchner fundne. Ser man paa et gammelt Markkort, maa man give Brüchner Ret i, at det før var Fugtigheden, som var til størst Skade for Agerbruget, hvorfor de tørre Somre var de gunstigste. Mod Fugtighedens skadelige Indflydelse, der især viste sig ved, at Jorden blev sur, er der imidlertid af Landmændene ført en mere end 100 aarig Kamp ved Dræning og Afgrøftning samt Mergling, og nu er Forholdet det, at Sommeren for de fleste Markers Vedkommende vanskelig kan blive for fugtig, derimod let for tør. Dette Forhold hænger ogsaa sammen med, at de langt større Afgrøder, Markerne nu bærer, kræver megen mere Fugtighed end tidligere Tidens smaa Afgrøder.

Den af L. Lysgaard paaviste Forskydning af Temperatur og Nedbør indenfor Aaret, er ikke uden Betydning for Landbruget. At Marts er blevet mere tør og samtidig lidt mildere, giver Mulighed for at rykke Foraarssaaningens betydeligt frem, hvad da ogsaa har været Tilfældet i de senere Aar. At Nedbørsmaksimum er flyttet fra August til Juli er heldigt for Høsten. Danmarks Landbrug synes saaledes for Tiden at være begunstiget fra Naturens Side.

Opgaven for Forskningen over Klima og Historie maa være at klarlægge Forholdet mellem de to Faktorer, Klimaet og Menneskelivet. Skal man indenfor dette Omraade naa fra de smaa tilfældige Antydninger, man hidtil er kommet til, til en virkelig Redegørelse for Aarsag og Virkninger, kræves et omfattende og systematisk Arbejde. Man maa først undersøge, hvilken Indflydelse et bestemt Klima, i et bestemt Land har for dette Lands Befolkning, naar Hensyn tages til den i Øjeblikket herskende tekniske Kultur, og naar dette er klaret, vil en eventuel Ændrings Virkninger maaske kunne konstateres.

Den til Opfattelse af disse Krav fornødne Viden kan saa nogenlunde skaffes til Veje i hvert Fald for Europas Vedkommende for Tiden efter 1750. Indenfor dette Tidsrum vil Forskning over

Klima og Historie derfor kunne forventes at ville give nogenlunde tilfredsstillende Resultater, hvad Brüchners Undersøgelser ogsaa kunde tyde paa.

Gaar man tilbage fra 1750, vil vor Viden saavel om Klimaet som om Menneskelivet i det store og hele blive mindre og mindre. Hvis man da ikke griber til alt Materiale, som med en god Vilje kan tydes i en ønsket Retning, men gaar kritisk frem og kun medtager uomtvistelige Vidnesbyrd, vil det Grundlag, hvorfra man kan slutte, snart blive saa spinkelt, at man kun kan paa-pege Forholdet mellem Klima og Historie i meget store, generelle Træk.

Til Gengæld vil Materialet, som det sædvanligvis er Tilfældet, hvor de ubekendte Faktors Tal overstiger de bekendtes, byde rige Muligheder for Gisninger og Teorier, der vel ikke kan bevises, men heller ikke modbevises. Hvorvidt Fremkomsten af denne Art Teorier, til hvilken Huntingtons maa regnes, er til Gavn eller Skade for den historiske Forskning, kan diskuteres. Der kan dog sikkert ikke være nogen Tvivl om, at det, hvis Forskningen over Klima og Historie skal have nogen Fremtid, vil være klogest at begynde der, hvor Materialet tillader metodisk Arbejde, og hvor Resultaterne, selvom de ikke bliver sensationelle, vil have den Fordel at være paalidelige.

Litteratur. Om det rent klimatologiske kan nævnes: A. W. Marke: »Meteorologi og Klimatologi«, dertil van Köppen: »Klimatologie« og F. Philippon: »Physische Geographie«. Hovedværket om Klimatologien er E. Hann: »Handbuch der Klimatologie«, Brüchner fremsætter sine Synspunkter i »Der Einfluss der Klimaschwankungen auf die Ernteertragen und Getreidepreise in Europa«, Geographische Zeitschrift, 1895, og »Klimaschwankungen und Völkervanderungen«, 1912. Af Huntingtons Skrifter desangaaende er de vigtigste: »Changes of Climate and History« i »American historical Review«, 1913, og »Climate and Civilisation«. Klimaforandringer i Danmark og Norden behandles i: L. Nordhagen: »De senkvartære Klimavekslinger i Nord-europa og deres Betydning for Kulturhistorien«. Knud Jessen: »Danmarks Natur gennem Tiderne« i »Det danske Folks Historie« I. Gudmund Hatt: »Landbrug i Danmarks Oldtid«. Speersneider: »Om Isforholdene i de danske Farvande 1690—1860«. Den formodede Klimaforværring i 14. Aarh. drøftes bl. a. i: E. Bull: »Klima og Hi-

storie«, Samtiden, 1913. Th. Thoroddsen: »Islands Klima i Oldtiden«, Geografisk Tidsskrift, 1914. A. Røstad: »Verumskifti fyrí Nedgangstídi í Nori«, Syn og Segn, 1925. A. Hasund: »Var det eit Klimaskifte«, Syn og Segn, 1926. Fridthiof Nansen: »Klimavekslinger í Nordens Historie«. Poul Nørlund: »De gamle Nordbobygder ved Verdens Ende«, 1934.

Danmarks Klima i vore Dage behandler: L. Lysgaard i »Ændringer i Danmarks Klima i nyere Tid«, Geografisk Tidsskrift 1937.

BONDESKIFTER OG FOLDUDBYTTE.

Af *Fridlev Skrubbeltrang.*

I sin Afhandling om Bondeskifternes Kildeværdi (F. og N., XII, S. 159—72) omtaler cand. mag. Sigurd Jensen ogsaa de ældre Forskeres Udnyttelse af det Kildemateriale, der kan belyse Bondestandens økonomiske Kaar i det 18. Aarhundrede. V. Falbe-Hansens Værk »Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne« nævnes med Respekt, men S. J. kritiserer ham dog navnlig paa to Punkter: F.-H. »regner med for stort foldudbytte« og »har ikke anvendt den kontrol overfor sine resultater, som han kunde have fundet i skifterne« (S. 161). Jeg har ringe Lyst til at forsvare Falbe-Hansen, der i sin Vurdering af det 18. Aarh.s befolkningsmæssige, sociale og økonomiske Problemer tog fejl paa flere væsentlige Punkter, og som undertiden udnyttede Kildematerialet paafaldende overfladisk. Men desværre kan jeg ikke se, at Sig. Jensen paa overbevisende Maade godtgør sin Antagelse af et lavere Foldudbytte, og endnu mindre kan jeg indrømme, at S. J. i sit Forsøg paa at »kontrollere« F.-H. har udnyttet Skiftematerialet paa tilfredsstillende Maade. Foldspørgsmaalet — hvorvidt danske Bønder i det 18. Aarhundrede gennemgaende avlede 3. 4 eller muligvis helt op til 5 Gange Udsæden — er formentlig et saa fundamentalt landøkonomisk Problem, at det fortjener mere indgaaende Behandling. Jeg bebrejder naturligvis ikke Sig. Jensen, at han i en kortere — iøvrigt i flere Henseender udmærket orienterende — Afhandling ikke har faaet Plads hertil, men en kritisk Gennemgang af de Eksempler, han anfører, viser sig nødvendig.

Falbe-Hansens Formodning om, at 3 Fold var Minimumshøst, imødegaas S. 161 med en Bemærkning om, at Torkel Baden, der paa Bernstorff Gods gennemførte »den nye Indretning i Land-

bruget«, ansaa $3\frac{1}{2}$ Fold for et godt Resultat. Hvis S. J. var gaaet til Badens Skrift, vilde han have set, at F.-H. har misforstaaet B., der i Virkeligheden regner med $4\frac{1}{2}$ Fold. Efter Badens Opfattelse skulde Hoveriet have bevirket, at 40,000 danske Hovbønder o. 1770 havde 8 Tdr. Udsæd mindre end en Snes Aar tidligere, hvorved Landet aarlig tabte $3\frac{1}{2}$ Fold el. 1,120,000 Tdr. Korn. I »dette ringe ansatte Tab«, som B. tilmed kalder det, er de 8 Gange 40,000 Tdr., der netop ikke blev saaet, naturligvis ikke indbefattet¹⁾.

Eksemplerne fra Synsforretningen paa Hørsholm 1740 antyder ca. $2\frac{1}{2}$ Fold Rug og Havre og $3\frac{3}{4}$ Fold Byg. Misvisningen er her ikke saa stor, men det bør dog bl. a. bemærkes, at det kun er een Gaard, der tegner sig for 1 Fold af alle Afgrøder. I de 17 Landsbyer med mindst 5 Gaarde — den langt overvejende Del af Godsets Gaardbrug — var Gennemsnits-Høstudbyttet: Rug og Havre ca. 3, Byg ca. 4 Fold²⁾. Her er altsaa heller ingen Støtte for Antagelsen af en Minimumshøst, der ligger under 3 Fold (de tre Hovedkornsorter taget under eet). Eksempler fra enkelte Gaarde i magre Egne vejer for lidt til³⁾.

Tilbage er da Sigurd Jensens egne Foldeksempler fra Skifterne, udfundet ved Hjælp af den Metode til Foldberegning, han samtidig anfører.

S. J. gaar ud fra, at ved Skifter kort efter endt Høst opføres saavel den indhøstede Sæd som den udkrævede Saasæd for det

1) Torkel Baden: Agerbruget og Landbovæsenet i Danmark. Kbh. 1770. S. 55 f.

2) C. Christensen Hørsholm: Hørsholms Historie. Kbh. 1879. Tillæg XXXIV f. Jfr. samme Værk S. 176 Forfatterens lidt misvisende Kommentar til sine egne Tal.

3) Naar S. J. S. 162 giver Falbe-Hansen Ret i, at der kunde forekomme anseeligt Foldudbytte ogsaa i Jylland og henviser til et Par Oplysninger i Christensen Hørsholms »Agrarhistoriske Studier« II, Till. CXVI og CXIV, er denne Indrømmelse for saa vidt unødvendig; Chr. II. har nemlig sine Foldtal fra to Skrifter, der udkom i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede. (C. Schade: Beskrivelse over Øen Mors. Aalb. 1811, S. 268 f. K. Aagaard: Beskrivelse over Thy. Viborg 1802, S. 101). — Et mere træffende Eksempel paa godt Høstudbytte i det nordvestlige Jylland kan hentes hos Præsten og Topografen J. N. Wilse, der nævner 5 Fold Rug, $5\frac{1}{2}$ Fold Byg, $4\frac{1}{4}$ Fold Havre og 8 Fold Ærter som Middelhøst paa Thyholm i 1760'erne (»Rejseagttagelser« V, S. 196).

følgende Aar, og han regner med, at Udsæden er den samme Aar for Aar. Foldberegningen er da ligetil. — Jeg tillader mig at tro, at Sigurd Jensen dog selv vil tage adskillige Forbehold, som han for Kortfattetheds Skyld desværre har udeladt. Rent bortset fra, at Metoden kun vil kunne anvendes overfor en meget lille Procentdel af Skifterne, forudsætter den tre Ting: 1) Sikkerhed for, at Registrering og Vurdering virkelig har fundet Sted *efter Høst*. Ofte er kun selve Skiftetforretningens Dato anført, mens *Vurderingen* af samtlige Effekter har fundet Sted mange Uger eller Maaneder tidligere. (Det sidste af S. J.s 6 Eksempler fra Roskilde Domkirkes Gods, et Skifte i Bybjerg 11. September 1751, maa saaledes udgaa, idet Vurderingen, som flere Træk viser, er foretaget i April s. A. Det siger altsaa intet om slet Foldudbytte, men viser tværtimod, at der var Forraad af Korn til Vaarsæd og Fødekorn). 2) Man maa være opmærksom paa, om en Del af Høstudbyttet allerede er udtaget før Vurderingen. Med Tienden vil det oftest være Tilfældet, undertiden ogsaa med »Lønekorn« til Husmand el. Tjenestekarl, Aftægtsydelser eller Laanekorn; disse Forhold kan ikke altid oplyses med Sikkerhed. 3) Der maa føres Sandsynlighedsbevis for, at den Saasæd af alle Slags, der udtages af Boet, virkelig udgør omtrent samme Kvanta som Udsæden det foregaaende Aar.

Det sidste er et Hovedpunkt. Her maa S. J. have følt Tampen brænde, idet han jo selv i sin Omtale af de lave Vurderinger af Heste og forefundet Korn meget rigtigt nævner, at der til Boets Besætning krævedes Heste af bedre Kvalitet end den almindelige Bondehest, og til Udsæd undertiden Korn til højere Pris end det i Boet vurderede (S. 170). Ved at ansætte Boets Effekter lavt og »Udgælden« højt undgik man den af Godsejeren og den nye Fæster uønskede Arvedeling. Men det var jo lige saa nærliggende at afkræve Bonden et større Kvantum Saasæd, end Udsæden sædvanligt androg, saa meget mere som mangfoldige Bønder utvivlsomt saaede for lidt (jfr. Badens ovenanførte Formodning). Forordningen af 15. Jan. 1701 foreskrev bl. a., at der af en Bondes Dødsbo skulde udredes »saa mange Tønder Sædekorn af alle Slags som til Gaardens Sæd udkræves; og saa-

fremt foreskrevne Species ej findes paa Gaarden in Natura, skal Betalingen dertil udtages forud af Boet og det manglende strax til Gaarden derfor indkøbes«. At det sidste blev forsømt, vidner Hundreder af Fæstebreve om, men Godsejerens Fordringer i Boet for Besætning og Sædekorn blev ikke forsømt. Atter og atter tales der i Skiftebrevene om, hvad der »kan saas« eller »skal saas«, og undertiden ankes der over for ringe Udsæd.

Skifteprotokollen for Roskilde Domkirkes Gods 1734—54, som S. J. i stor Udstrækning har benyttet, indeholder et Materiale, der egner sig til Udgangspunkt for kritiske Iagttagelser ang. Avl og Udsæd. I Stedet for spredte Eksempler vil jeg foretrække at fremlægge det Materiale, der med Held kan anvendes til at belyse Spørgsmaalet Foldudbytte. Efter min Opfattelse vil Vurderinger fra Oktober og November, hvor Tærskningsresultater foreligger, ofte være mere paalidelige end September-Ansættelserne, der i højere Grad hviler paa Skøn. I Oversigten (næste Side) over Avl (A) og Udsæd (U) i Gaardmandsboer i Perioden 1737—50 indgaar da samtlige Vurderinger fra de tre Efteraarsmaaneder med den forefundne Sæd angivet i Tdr. (à 8 Skp.; ved Skifterne anvendes undertiden gl. Maal). Hvor Rugsæd var lagt for Vurderingen (ofte først ind i November!), bør det anførte Kvantum Saasæd naturligvis lægges til de vurderede Tdr. Korn (angivet ved et +). I Halvdelen af Boerne fandtes Ærter, Vikker eller Boghvede, et Par Steder Hvede, ialt dog næppe 2 pCt. af det samlede Høstudbytte, hvorfor kun Hovedkornsorterne er anført. Hvor Datoen for Registrering og Vurdering kendes, anføres denne og ikke Skiftets Dato.

Ved Foldberegningen maa det erindres, at Vurderingen ikke omfatter Tienden, og man bør regne med, at der senest fra Midten af September pr. Maaned er udgaet 8—10 pCt. af den indavlede Sæd til Forbrug, Salg m. v. Nogen helt nøjagtig Beregning kan ikke foretages — Høsten faldt jo ikke paa samme Tid Aar for Aar —, men Gennemsnitsresultatet maa dog blive, at den indavlede Kornmængde har været ca. $3\frac{1}{2}$ Gange saa stor som den til Udsæd beregnede, ved de fleste store Bøndergaarde (30—75 Tdr. Udsæd) endda ca. 4 Gange større. Af særlige Forhold

		Rug		Byg		Havre		
		A	U	A	U	A	U	
13/9	1737	Niels Nielsen, Gundsølille	21	12	60	14	22 $\frac{1}{2}$	12
6/10	1738	Hans Pedersen, Bybjerg	38	9	32 $\frac{1}{2}$	8	4 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$
2/10	1739	Ytte Sørensen, Vindinge	60	22	92	24	70	30
3/10	›	Rasmus Arvedsen, Næsby	24	8	20	8	3	2
31/10	›	Lars Sørensen, Greve	18	8	24 $\frac{1}{2}$	12	24	12
27/11	›	Henning Olsen, Næsby	12 +		15	7	1	1 $\frac{1}{2}$
3/9	1740	Peder Jensen, Soderup	24	8	40	12	12	4
22/11	›	Jens Hansen, Næsby	18	10	20	9	3	1 $\frac{1}{2}$
26/9	1741	Lars Pedersen, Næsby	20	8	18	8	2	2
2/11	›	Peder Mikkelsen, Bybjerg	48 + 11		52	16	6	4
7/9	1742	Anders Henningsen, Soderup	18	9	60	14	37 $\frac{1}{2}$	12
14/9	›	Anders Andersen, Bybjerg	6 $\frac{3}{4}$	3 $\frac{1}{2}$	9 $\frac{1}{2}$	5	1 $\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$
29/8	›	Knud Olsen, Næsby	7	3	8	2 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$
10/11	1743	Hans Pedersen, Gundsømagle	43 +		46	12	62	9
7/11	1744	Villum Ibsen, Vindinge	55 ⁴⁾	21	96	20	72	24
2/11	1745	Ole Hansen, Næsby	14 +		39	12	6	3
30/11	›	Jens Pedersen, Gamløse	13 +		24	12	6	2
7/9	1746	Ole Larsen, Næsby	13	4	3	4	2 $\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$
9/9	›	Jens Olsen, Bybjerg	32	13	10	12	8	3
17/9	1748	Jakob Sørensen, Vindinge	18	7	20	8	15	7
24/10	›	Jens Madsen, Næsby	14	7	11	7	2	2
26/10	1750	Gudmand Eriksen, Rerslev	40	10	48	12	42	18
2/11	›	Niels Olsen, Gundsølille	24	9	48	12	27	11

mærkes Bygmisvæksten i 1746 (S. J. anfører to Eks. fra dette Aar); den kendes ogsaa fra andre Godser⁵⁾). Iøvrigt udgjorde Byg næsten 45 pCt. af Kornproduktionen og gav som oftest 4 Fold eller mere.

En Undersøgelse paa et bestemt Punkt støtter imidlertid den Antagelse, at det *virkelige* Foldudbytte var større, end de ovennævnte Tal giver Udtryk for. For Rugsædens Vedkommende er der Mulighed for en Sammenligning mellem, hvad der *skulde* saas (udkrævet Udsæd) og hvad der sædvanligt *blev* saaet. Langt de fleste Vurderinger fandt Sted mellem Efteraarssaetid og Høst, og det anmærkes da i Regelen kun, at Rugsæden (sjældnere og-

⁴⁾ 11 Tdr. heraf er lagt.

⁵⁾ Se saaledes Basnæs Fæsteprot. 1746. Sjæll. Landsarkiv, hvor ogsaa senere anførte Skifteprotokoller (Skp.) maa søges.

saa Vaarsæden) var lagt. I nogle Tilfælde hedder det dog i Skifteforretningen, at Udsæden burde have været større:

9. Februar 1749, Peder Larsen, Vindinge: 7 Tdr. Rug saæt, »burde være 11«. — 7. April 1751, Svend Hansen, Rerslev: 9 Tdr. Rug saæt, der kræves 3 til. — 13. Septbr. 1737 og atter 26. Decbr. 1747 var der Skifte hos Niels Nielsen, Gundsølille: 1737 udkrævedes 12 Tdr. Rug til Saasæd, 1747 var der saæt 9 Tdr.

I Perioden 1734—54 forekommer paa Domkirkegodset 30 Skifter med Opgivelser af Tdr. Rug, der var udsaaet; Gennemsnittet pr. Gaard er 7,6 Tdr. I samme Tidsrum blev der sekvestreret Rugsæd i 20 Gaardmandsboer, Gennemsnit 9,2 Tdr. — Selv om en tilsvarende Prøve ikke kan anstilles, hvad Vaarsæden angaar (Sommervurderingerne er for faa og Angivelser mangler som oftest), bør man utvivlsomt regne med, at *den Udsæd, der sparede til den ovenfor beregnede Kornhøst, gennemgaaende var 15—20 pCt. mindre end Sekvestreringens Tal angiver*. I de enkelte Tilfælde var der sikkert overordentlig stor Forskel, saa stor, at man fristes til at fraraade Forsøg paa at fastslaa Foldudbytte for hvert enkelt Gaardbrug. Men paa Roskilde Domkirkes Bøndergods giver Bondeskifternes forholdsvise rige Materiale altsaa ret sikker Formodning om, at ca. 4 Fold, maaske lidt mere, var Middelhøst i den omhandlede Periode og muligvis endnu ved Aarhundredets Slutning⁶⁾.

En Gennemgang af en Del sjællandske Godsers Skifteprotokoller giver det mistrøstige Indtryk, at Bondeskifterne kun undtagelsesvis vil frembyde et anvendeligt Kildemateriale, hvis det gælder at konstatere et Foldudbytte, der tør siges at karakterisere Stillingen paa de respektive Godser. Dette hindrer dog ikke, at der kan gøres metodisk nyttige lagttagelser, navnlig naar der findes andet Kildemateriale til Kontrol.

Meget betegnende for Sekvestreringens Natur er det, at man paa mange Godser helt undlod at vurdere Sædbeholdningen. Sæden blev — som det kan hedde — »af Vurderingsmændene og

⁶⁾ Skifteprotokoller 1754—91 mangler, men ved to Skifter af 14. August 1795, begge i Bybjerg paa Ourø, vurderes Rug, Byg og Havre (Sæd i Gaardens Jorder nedlagt) til 4 Fold, Boghvede og Bælgsæd til $2\frac{1}{2}$ à 3. Sikkert lave Ansættelser, da Kornet jo ikke var høstet.

Arvingerne anset for ikke at kunne være mere end som til dette Aars Kornlandgilde, samt Gaardens Udsæd, Folkeløn og Kost fra sidste Mikkelsdag til førstkommende 1. Maj, med videre⁷⁾. Men blev Sæden vurderet, »paa Loftet« eller »i Straaet«, kan man næppe se bort fra, at Arvingernes Interesse ogsaa her i nogen Grad blev varetaget. Et lille Træk fra en Vurderingsforretning paa Lindholm Gods. Der fandtes paa Loftet en Korndyngge anslaaet til 6 Tdr., men Skifteforvalteren havde travlt. »Da Tiden ikke tillod at maale dette Korn, blev Arvingerne givet Tilladelse med de 2de Vurderingsmænd at maale dette Sæd, om de formener, der skulde være mere end anført⁸⁾).

»Vurderingsmændenes bedste Skønsomhed« var maaske ikke altid at lide paa, men dog sikkert at foretrække for Bøndernes egne Opgivelser. Af disse findes der en Del i den store Samling Høstindberetninger til Rentekammeret fra Slutningen af Stavnsbaandstiden⁹⁾, som ogsaa Falbe-Hansen har taget Bestik efter (jfr. nedenfor). I September 1784 har saaledes samtlige Jordbrugere paa Samsø givet Oplysning om deres Udsæd og Avl, Ud-sæden angivet i Tdr. og Skp., den indhøstede Sæd tillige i Traver. Man kan da sammenligne disse Indberetninger (I) med Vurderingen (V) ved et Par Skifter næsten paa samme Tid, nemlig a) Niels Rolandsen i Koldby (Vurdering 22. Septbr.), b) Niels Hansen i Langemark (Vurd. 12. Oktbr.). Vurderingen omfatter kun »utorsken Korn«; Ærtesæd angives ikke i Traver, men i Læs.

	Rug		Byg		Havre		Ærter	
	I	V	I	V	I	V	I	V
a.								
Traver (Læs)	50	60	160	200	24	40	20	40
Tdr.	27	37 $\frac{1}{2}$	80	100	12	25	6	20
a.								
Traver (Læs)	42	44	140	100	15	20	28	30
Tdr.	21	22	70	50	7	9	9	15

⁷⁾ Skifte af 11. Oktober 1737 i Kirke Hvalsø. Sonnerup Skp. Da den indavlede Sæd om Efteraaret som oftest vilde andrage 20—30 pCt. el. mere af Boets Formue, er det naturligvis af Betydning at bemærke, paa hvilken Aarstid Vurdering har fundet Sted, og hvorvidt baade Aktiver og Passiver blev skaaret ned paa denne nemme Maade.

⁸⁾ 2. Decbr. 1783, Niels Hansen, L. Karleby. Lindholm Skp.

⁹⁾ 1771—1846. Diverse Aar. Indberetninger om Høsten. Rigsarkivet.

Da Vurderingerne næppe omfatter 90 pCt. af Høstudbyttet, er Skifteansættelserne altsaa med en enkelt Undtagelse højere end »Selvangivelserne«. Og vel at mærke: der regnes gennemgaaende med større Udbytte pr. Trave (Læs), dog bortset fra Byg. Traveangivelserne aabner Mulighed for at kontrollere, hvorvidt der ved Vurderingen traditionelt regnes med visse Skp. pr. Trave, uden Hensyn til hvad Ager og Aar betinger, eller der finder en virkelig Taksation Sted. I en sjællandsk Høstindberetning hedder det, at Byggen et daarligt Høstaar kun gav $3\frac{1}{2}$ à 4 Skp. pr. Trave, mens 6 Skp. regnedes for god Høst¹⁰). Man kan imidlertid finde Eksempel paa, at Byg vurderedes til 7 Skp. pr. Trave¹¹). Oftest takseredes de tre Hovedkornsorter til 4 à 5 Skp. af Traven, men 5 Skp. af Rug, 5—6 af Byg og 6—8 af Havre forekommer ogsaa. Helhedsindtrykket er, at indhøstet Sæd vel blev lavt ansat i Maal som i Mønt, dog næppe meningsløst lavt.

Snarere vil man finde, at Godsejeren ved Sekvestringen af Besætning og *Saasæd* gik til Rimelighedens yderste Grænse, men ganske vist med Støtte i Lovens Ord og i afhængige Bønders og Landarbejderes Udsagn¹²). Hertil kom, at Gaardbrugerne undertiden ved Fæstebrevet havde forpligtet sig til ved Fratrædelse at svare til visse Tønder Saasæd. Man kan ogsaa finde Sekvestringskravet sagligt begrundet, f. Eks. med en Henvisning til Trevangsbrugets Driftsplan; Bymarkerne var ofte af ret uensartet Størrelse¹³). I de fleste Tilfælde var det sikkert fuldt forsvarligt med 3 à 4 Tdr. Udsæd pr. Td. Hartkorn, som sjællandske Godsejere gerne krævede. Der er Vidnesbyrd nok om ringe Udsæd, især efter Misvækstaar; Herskaberne laante nok Bønder Korn, men gjorde det ikke gratis. Det er betegnende, at der selv i

¹⁰) Anf. Indberetninger om Høsten, Dyrhovedgaard 1772.

¹¹) Næsbyholm Skp. 4. Oktober 1738, Niels Mortensen, Buske.

¹²) Ved Skifte i Nyrup paa Løvenborg Gods 5. April 1758 anmeldte saaledes to Gaardmænd, en Husmand og en Tjenestekarl hvad der behøvedes af Vaarsæd. Ofte henvises der til »de Tilstedeværendes Beretning«, mest vel Vurderingsmændenes.

¹³) Astrup Skp., Skifte i Smidstrup 26. Novbr. 1759: Udsæd af 7 Tdr. Byg »fornødiges, da den store Vang skal ind«. Løvenborg Skp., Sk. 5. Oktbr. 1728 i Nr. Jernløse: 8 Tdr. Rug skal saas »i Aar«.

den forholdsvis gode Periode 1750—70 klages stærkt over Gaardbrugerens svigtende Evne til at udnytte sin Jord. Til hans Værn vilde Regeringen da bl. a. skaffe Forbudet mod Landarbejderes Lonnesæd respekteret, men en Del Godsejere dømte anderledes: »... de fattige (Bønder) kan jo ikke nær besaa al deres til deres Gaard henhørende Jord, hvad kan det da skade, at Bondens Karl faar 2de Ag(r)e, nemlig een til Byg og een til Havre at saa«¹⁴). Sandsynligvis var dette Forhold endnu grellere i ældre Perioder. Undtagelsesvis oplyser en Skifteforetning om saavel den virkelige Udsæd som den udkrævede¹⁵). Sammenligningen ser saaledes ud: Af Rug 3 Tdr. saaet, 4 »kan saas«, af Byg henholdsvis 3 og 8 Tdr., af Havre 2 Tdr. 7 Skp. og 6 Tdr., men af Bælgæsæd henholdsvis 4 Skp. og 2 Skp. Eksemplet viser, at der ved den af Sig. Jensen anførte Metode kan fremkomme Foldtal, der afviger 50—100 pCt. fra de virkelige; navnlig vil det være ud i det blaa at foldbestemme Afgrøder, af hvilke der kun saas faa Skæpper, naar ikke den til Høsten svarende Udsæd kendes. Nogle af de sikreste Foldresultater kan hentes fra Husmandsbrug, hvor Sekvestreringshensyn ikke i samme Grad griber ind, men maaske bør man være varsom med at overføre disse Erfaringer til Gaardbrugene. Kort efter Landboreformerne blev Afgroden i en Udflytterhusmands Bo paa Aggersvold Gods vurderet som følger: Rug 5 Skp. Udsæd, Høst 3½ Td. (5,6 Fold), Byg henholdsvis 6 Skp. og 8 Tdr. (10,7 Fold), Havre 2 Skp. og 2 Tdr. (8 F.), Ærter 3 Skp. og 4½ Td. (12 F.), Vikker 1½ Skp. og 1 Td. (5,3 F.)¹⁶).

Spredte Eksempler beviser kun lidt; men ogsaa fra andre Kilder end Skifteprotokollerne vil der undertiden kunne fremdrages et Materiale, der gør det muligt nogenlunde at bestemme Mis-

¹⁴) Landvæsenksoll. Indkomne Betænkninger over Spørgsmaal til Landvæsenets Forbedring, i Henh. t. Cirkulære af 30. April 1768. Københavns Amt, Kattrinebjerg. (Rigsark.). Ogsaa Betænkningen fra Roskilde Domkirkes Gods taler om de fattige Bønder, som bilder sig selv og andre ind, at det er billigst at »lade den døde Jord betale«.

¹⁵) Basnæs Skp. Skifte i Tystofte 11. Oktbr. 1728 (Chr. Christensen). Vurderingen maa gælde Udsæden 1727—28.

¹⁶) Aggersvold Skp. 12. Juli og 8. August 1804 (Jens Jørgensen, Sandby).

visningsgraden for den ved Sekvestrering angivne Saasæd. Jeg indrømmer, at jeg ikke har Materiale til fyldestgørende Paavisning. Men jeg vil dog slutte med at omtale et Kildemateriale, der næppe er udnyttet efter Fortjeneste, selv om Falbe-Hansen i sin Tid tog det til Indtægt for Antagelsen af mindst 4 Fold som sjællandske Bønders Gennemsnitsudbytte ved Slutningen af Stavnsbaandstiden¹⁷⁾.

Falbe-Hansen udregnede paa Grundlag af officielle Høstindberetninger fra Tiden efter 1771 nogle Gennemsnitsfoldtal for sjællandske Godser: 4,2 i Perioden 1774—83 og 4,3 i det følgende Tiaar, men det er uklart, hvorvidt han i *begge* Perioder regner med et Gennemsnit for Hovedgaarde og Bøndergods under eet¹⁸⁾. Faktisk er Talmaterialet fra 1770'erne meget beskedent; kun Godserne Selsø, Lindholm, Sonnerup, Svanholm og Aastrup kan karakteriseres for Perioden 1774—80: Gennemsnittet er ca. 4¹/₂ Fold: Rug 3—4, Byg 5—6¹/₂, Havre 3¹/₂—5. Fra 1781—83 findes bl. a. en Række Opgivelser fra vestsjællandske Herreder; saaledes angiver Bønder i Eskildstrup og Stenstrup Byer paa Gyldeholm Gods i 1782 deres Foldudbytte som følger: Rug 4 à 5, Byg 6 à 7, Havre 5 à 6, Boghvede og Bælgsæd 6 à 7. Et særlig stort Materiale, der dækker det meste af det nuværende Holbæk Amts Omraade, blev tilvejebragt takket være Amtmand M. H. Lovenskiold (Kalundborg, Sæbygaard, Dragsholm og Holbæk Amter). Han fandt sig ikke tilfreds med, som Rentekammeret bad, at lade Godsejerne kendetegne Høstafgrøden som »god«, »maadelig« eller »ringe«, men bemærker: »Siden ikke alle kan have samme Princip at bedømme Kornhøstens Udfald efter, har jeg holdt for rettest at forlange af Proprietærerne opgivet, hvor mange Fold hvert Slags Sæd ved Udtærskning omtrent vilde give,

¹⁷⁾ At der i Samtidens Litteratur oftest regnes med ca. 5 som Gennemsnitsfoldudbytte er værd at anføre, selv om det ikke er noget Bevis. Helt tilfældigt kan det vel heller ikke være, at de Landinspektorer, der o. 1770 stod til Regeringens Tjeneste med Forslag vedrørende Hoveriet, snarest regner med et større Foldudbytte, maaske dog ved et ret veldrevet Bondebrug. Se i Rigsark. Landv. K. Akter til Lovgivning ang. Forbedring af Landvæsenet etc. (1769—71). E. II. Betænkninger og Anmærkninger.

¹⁸⁾ Stavnsbaandslovn. og Landboreformerne I, S. 25.

for derefter at kunne ansætte Høsten af hvert Slags til god, maaelig eller ringe¹⁹⁾. Den Karakterskala, Løvenskiold valgte, var særlig beregnet for Bøndergodset, men i Regelen indsendte Gods ejere og Forvaltere Opgivelser baade for Hovedgaards- og Bond ejerjorder. Der var oftest, men dog langtfra altid, betydelig Forskel i Foldudbytte. Der er Huller ogsaa i dette Materiale, idet der fra 24 af de 41 Godsomraader savnes Opgivelser fra et eller flere Aar, og mange Indberetninger er givet, mens en Del af Sæden endnu stod paa Marken. Men som Helhed synes de mange Hundrede Indberetninger at hvile paa samvittighedsfuldt Skøn; oftest regner Godsejerne og Forvalterne med $1\frac{1}{2}$ —2 Fold mere paa Hovedgaardsjord. (Ved Beregningen af Gennemsnitsfold sættes 3 à 4 = 3,5, 4—6 = 5, det ret sjældne »et Par Fold« = 2 Fold o. s. v.). 1784—89 tegner Stillingen sig saaledes:

	Rug	Byg	Havre	Gennemsnit
1784.....	4,0	6,1	3,9	4,7
1785.....	3,3	4,9	4,5	4,2
1786.....	4,5	5,1	4,5	4,7
1787.....	5,2	5,8	4,6	5,2
1788.....	3,9	4,6	4,5	4,3
1789.....	3,9	4,9	5,1	4,6
1784—89	4,1	5,2	4,5	4,6

Disse Resultater synes ret overensstemmende med de »Karakterer«, Indberetningerne fra det øvrige Land, i et Antal af 4—700 aarligt, giver de forskellige Afgrøder. Dog er Rughøsten relativt ringere og Havren lidt bedre i dette sjællandske Udsnit, end i Landet som Helhed. Perioden omfattede ingen egentlige Misvækstaar, men i 1785 og 1788 var Høsten ret daarlig, 1784, 1786 og 1789 omkring Middel, men 1787 god m. H. t. alle tre Hovedkørnsorter. Rugen laa kun et enkelt Aar langt under 4 Fold, men Godsindberetningerne viser Foldudbytter fra godt 1 til over 7 Fold. Derimod ansattes Byggen meget sjældent til under 3 Fold, men Tallene varierer fra 3 til 9. Havren har den enkleste Foldskala,

¹⁹⁾ Skrivelse af 18. Septbr. 1784. Anf. Indberetninger om Høsten. Kalundborg m. fl. Amter.

sjældnen under 3 el. over 6. Af de 17 Godser, hvis Gennemsnitsfold kan gøres op for Seksaarsperioden, laa kun 2 under 4 Fold: Kallundborg Ladegaard og Krongodset i Odsherred, 6 opviser 4—4¹/₂ Fold, 4 4¹/₂—5, 3 5—5¹/₂, mens 2, Kongsdal og Kragerupgaard, havde lidt derover. — I Modsætning til Falbe-Hansen vil jeg formode, at sjællandske Bønder gennemgaaende kunde glæde sig ved *lidt* bedre Foldudbytte end jyske, men jeg ser dog ingen Mulighed for at hævde et væsentligt lavere Foldudbytte end 4¹/₂.

Det meste af min spredte Viden om Foldudbytte i det 18. Aarhundrede gik imod cand. mag. Sigurd Jensens Antagelse paa dette Punkt (men ikke mod hans Syn paa Skiftematerialets Betydning i det store og hele), og da jeg i en kortere Fremstilling af Stavnsbaandstidens Bondesamfund har ytret en Mening om Spørgsmaalet uden at have Lejlighed til nærmere at begrunde den²⁰), tog jeg Anledning til det nu. Den Omstændighed, at flere vigtige Fejlkilder leder til samme Side og øger Risikoen for Antagelsen af et for lavt Foldudbytte, maner til Forsigtighed ved Foldberegningen, men undertiden vil Skifternes Materiale dog kunne vejlede ogsaa her. — Skønt der er et relativt stort Spring mellem 3 og 4¹/₂ Fold i Gennemsnitsudbytte, tror jeg dog næppe, Sig. Jensen og jeg er synderligt uenige om Datidsbondens økonomiske Fortrykthed. Selv om en Bonde saede nogle faa Tønder færre — for danske Bønder saede afgjort for lidt — og høstede nogle faa Tønder flere, end Skifterne tilsyneladende vidner om, var dette ikke nok til at redde hans Økonomi. Hoveriet udmarvede de fleste, Tiende og andre uundgaaelige Afgifter, de »aller-naadigst forordnede« Skatter ikke at forglemme, var strenge Realiteter, der eksisterede ikke blot paa Papiret, saaledes som en Del af den Udsæd, Skiftebrevene opregner blandt Boets »Gæld og Besværing«.

²⁰) »Den danske Bonde 1788—1938« (Udg. af Landbrugsudstillingen 1938), S. 26 f.

STAVNSBAANDSLITTERATUR.

Af Johan Hvidtfeldt.

Reformerne i det 18. aarhundredes sidste halvdel maa blive et af de centrale problemer i dansk landbrugshistorie, fordi de afslutter en tilstand, der har været forholdsvis uforandret fra middelalderen, og indleder en tilstand, der direkte fortsættes ned i nutiden, kort sagt er en revolution i landbrugets historie.

Det maa under disse omstændigheder ikke undre, at denne tid ret ofte har været genstand for historikernes undersøgelse og tit er blevet skildret af folk, der — med større eller mindre ret — kaldte sig historikere. De første hundrede aar efter reformernes gennemførelse var det kun ret tilfældigt, hvad der blev fremdraget til belysning af denne epoke. Dengang gik man i endog højere grad end nu udenom den videnskabelige behandling af den umiddelbart foregaaende tids historie.

Da man for 50 aar siden — i 1888 — fejrede 100aars jubilæet for stavnsbaandets ophævelse, fremkom der en betydelig litteratur, dels til belysning af denne begivenheds historie, dels til belysning af hele periodens historie¹⁾. Jubilæet indtraadte netop paa et tidspunkt, da dansk historisk forskning var inde i en frugtbar og betydningsfuld udvikling, og da en række betydelige forskere stod i deres fulde arbejdskraft.

Kildeskriftselskabet udgav ved *J. A. Fridericia: Aktstykker til Oplysning om Stavnsbaandets Historie*, hvori helt eller delvis blev gengivet de love, lovudkast, betænkninger eller lignende, som kunde belyse stavnsbaandets opstaaen, forholdene i tiden før 1788 og stavnsbaandets ophævelse. Da selve den store landbokommis-sions betænkninger var blevet udgivet allerede i 1788, var disse

¹⁾ Oversigter over jubilæumlitteraturen findes i »Tilskueren« 1888 og »Nationaløkonomisk Tidsskrift« 1888.

naturligvis ikke optaget deri. Fridericias udgave vil altid blive ved med at være et af de vigtigste hjælpemidler til forstaaelse af regeringens stilling til stavnsbaandet — til dettes ydre historie, om man vil.

Foruden dette værk udgav Fridericia ogsaa et lille arbejde: *Den danske Bondestands Undertrykkelse og Frigjørelse i det 18. Aarhundrede*, hvori han i en meget knap — men klar — form gav en kort oversigt over bondestandens tilstand i stavnsbaandstiden og over selve reformerne. *Johannes Steenstrup* behandlede i *Den danske Bonde og Friheden* de samme problemer. Værket, der egentlig bestaar af otte foredrag, vidner om forfatterens alsidighed og vidtstrakte kendskab til litteraturen, ogsaa litteraturen om tilsvarende forhold i udlandet. Men paa virkeligt dybtgaaende undersøgelser bygger denne bog ligesaa lidt som Steenstrups øvrige videnskabelige arbejder angaaende bondestandens historie. Dog indeholdt den et synspunkt, der afgørende var frugtbart: Han hævdede, at bondens forhold ikke havde været saa fortvivlet som tidligere historikere — først og fremmest C. F. Allen — havde ment.

En tredje af datidens førende historikere, *Edvard Holm*, skildrede et noget mere begrænset omraade i sin bog: *Kampen om Landboreformerne i Danmark*. Denne bog var selvfølgelig efter hele sin plan mere dybtgaaende end de to andre, mere populære værker.

Ogsaa et par mænd, der ikke var historikere af fag, gav bidrag til periodens historie. En populær fremstilling gav *Rasmussen Søkilde* i *Landboreformerne og den danske Bondestands Frigjørelse før og efter 1788*, et værk, som i temmelig ubearbejdet form gengiver en del materiale til belysning af datidens problemer, uden egentlig at udvide kendskabet dertil synderligt. Betydningsfuldere er *C. Christensens (Hørsholms) bog: Agrarhistoriske Studier*. Christensen er den første — og hidtil den eneste — der har vovet at give sig i lag med den kæmpeopgave at skrive dansk landbrugs historie. Han løste den ikke. Døden rev ham bort, inden arbejdet var sluttet. Men i andet bind af studierne og i sin fremragende bog om Hørsholm, har han givet betydelige bidrag

til forstaaelse af den danske bondes forhold under enevælden. Det sidste bind indeholder iøvrigt ogsaa en del værdifuldt kilde-materiale, først og fremmest gengivelse af et haandskrift (Addita-menta 230. fol.), der giver en fortegnelse over herregaarde og ladegaarde omkring 1770 med oplysning om de hoveripligtige og hoverifri bønder, der hørte dertil.

Det vigtigste af de værker, der saa lyset i anledning af jubilæet var dog uden tvivl *Falbe-Hansens: Stavnsbaands-Løsningen og Landboreformerne set fra Nationaløkonomiens Standpunkt*, endnu hovedværket om stavnsbaandet. Mens de andre forfattere var historikere og først og fremmest beskæftigede sig med de ydre forhold, men love og reformtidens litteratur, prøver Falbe-Hansen at udrede de dybere liggende aarsager baade til stavnsbaandets indførelse og dets ophævelse. Personerne er for ham noget underordnet, de økonomiske og materielle forhold det afgørende. Ved at behandle problemerne i deres økonomiske og sociale sammenhæng kastes der nyt og betydningsfuldt lys over dem.

I de 50 Aar, der er fulgt efter stavnsbaandsjubilæet, er der ikke fremkommet noget enkelt værk angaaende stavnsbaandstiden, der kan sidestilles med Falbe-Hansens bog. *Eduard Holm* er den forsker, der mest indgaaende har beskæftiget sig med perioden. I sit store og bredt anlagte syvbinds værk om *Danmark-Norges Historie* fra 1720—1814, der udkom fra 1891 til 1912, har han skildret det 18. aarhundredes historie. Hans værk er baade i planlæggelsen og gennemførelsen et af dansk historieforsknings mest imponerende arbejder. Enhver, der vil beskæftige sig med dette aarhundredes historie, maa atter og atter ty til det. Paa mange maader gives der heri værdifulde bidrag til landboreformernes historie. Men det sidste ord er det langt fra. Kan selvfølgelig heller ikke være det. For den slags omfattende arbejder plejer den indgaaende og dybtgaaende kritiske undersøgelse af sociale og økonomiske problemer ikke at være det karakteristiske, er det heller ikke her, saa meget desto mere som Holm, ligesom de fleste af sine samtidige blandt danske historikere, manglede blik for disse problemers betydning for den historiske udvikling.

De øvrige forfattere, som siden 1888 har behandlet stavnsbaandsproblemer, har først og fremmest skildret enkelte sider deraf, som oftest i forbindelse med andre spørgsmaal. Højskoleforstander *Povl Hansen*, der under indflydelse af A. D. Jørgensen (se hans smukke skildring af denne i »Aarbøger for dansk Kulturhistorie« 1898, side 1 ff.) var kommet ind paa ret dybtgaaende arkivstudier, har i en lang række tidsskriftartikler givet bidrag til forstaaelse af bondestandens kaar i det 18. aarhundrede. Og i sin skildring af landvæsenskommissionen af 1757 (*Bidrag til det danske Landbrugs Historie. Jordfællesskabet og Landvæsenskommissionen af 1757*), har han udnyttet indberetningerne til kommissionen til at give et levende billede af, hvorledes bønderne levede og arbejdede omkring aarhundredets midte.

Stavnsbaandet var fra sin indførelse i 1733 paa det nøjeste knyttet til landmilitzen, og det er derfor naturligt, at Kaptajn *K. C. Rockstrohs* store værk: *Udviklingen af den nationale Hær i Danmark i det 17. og 18. Aarhundrede* giver betydningsfulde bidrag vedrørende forholdet mellem landmilitzen og stavnsbaandet samt bidrag til forstaaelse af befolkningsspørgsmaalet. Særlig værdifuld er saaledes paavisningen af, at der i det væsentlige var mere end tilstrækkeligt mandskab, baade da militzen blev oprettet og i den følgende tid. Og det samme gælder ved de ekstrasseioner, der afholdtes efter stavnsbaandets ophævelse.

Det væsentligste og betydningsfuldeste bidrag, der er kommet frem siden Falbe-Hansens bog, er uden tvivl *Albert Olsens* to afhandlinger: *Bybefolkningen i Danmark paa Merkantilismens Tid* (»Acta Jutlandica« IV. 2.) og *Stavnsbaandets Virkninger paa Byerne* (»Scandia« 1933, 63 ff.). Den første artikel er en af de mest dybtgaaende undersøgelser, dansk historisk forskning har præsteret i de senere aar. Gennem en bearbejdelse af samtlige landets borgerskabsprotokoller før 1797 (borgerskabstabellerne, der meddeles som bilag, vil være lækkerbidskenener for mange af vore lokallhistorikere) og et betydeligt antal lavsprotokoller paa-vises den store indvandring til byerne af udlændinge og folk fra amterne. Kun relativt faa af byernes nye borgere var født i den by, hvor de tog borgerskab. Landsognene afgav dengang som nu

en betydelig del af deres befolkning til byerne, især gjaldt dette for Jyllands vedkommende. Og medens der ingen vandring var fra øerne til Jylland, kom der mange jyske bondekarle til de sjællandske byer. Især til København, der allerede da var den største jyske by. Iøvrigt er denne jyske vandring mod øst ikke noget specielt for det 18. aarhundrede. Kulturhistorikeren Gustav Bang har for enkelte sjællandske landsognes vedkommende paavist en betydelig jysk indvandring allerede i det 17. aarhundrede.

De af Albert Olsen udarbejdede tabeller belyser statistisk forskellen i indvandringen fra land til by før og under stavnsbaandet. Selvom antallet af indvandrede i mange tilfælde formindskes efter 1733, er svingningerne dog ikke saa store, som man skulde vente. Naar stavnsbaandet — som Albert Olsen paaviser — ogsaa fik uheldige virkninger for byerne, laa det ikke blot i, at det kunde hindre den tilgang af lærlinge, der var nødvendig for byernes haandværk, men ogsaa deri, at det medførte en usikkerhed for mange af byernes borgere, idet en del af de indvandrede blev ved med at være stavnsbundet og kunde kræves tilbage til deres fødegodser. Desuden skabtes der ofte paa landet — netop i kraft af disse forhold — en ret betydelig konkurrence til byernes haandværk og industri, iøvrigt imod den merkantilistiske politik, der hele perioden igennem førtes af regeringen.

En anden historiker af det yngre slægtled *Hans Jensen* har taget et enkelt af stavnsbaandstidens problemer op til nærmere drøftelse. I sin disputats *Dansk Jordpolitik 1757—1919 I. Udviklingen af Statsregulering og Bondebeskyttelse indtil 1810* belyser han landborettens udvikling i anden halvdel af det 18. aarhundrede. Bogen er velskrevet og indeholder en del nye og interessante synspunkter. Paa smuk maade viser forfatteren, at striden ikke saa meget stod om stavnsbaand eller ikke-stavnsbaand som om, hvorvidt bondebeskyttelsen skulde opretholdes og styrkes, eller godsejerne have ret til frit at udnytte deres bondegods. Regeringens hovedmodstandere var de godsejere, der under paavirkning af engelske økonomiske teorier og landbrugsforhold fordrede, at skulde bonden være fri, skulde godsejeren ogsaa være det. I det hele taget graver forfatteren paa mange af-

gørende punkter dybere end sine forgængere — selvom endda maaske ikke altid dybt nok (se en del kritiske bemærkninger i »Fortid og Nutid« XI, 1936, 162 ff. og i »Historisk Tidsskrift« 10. række, 4. bd., 134 f. og 10. række, 5. bd., 163 ff.). Den væsentligste indvending, der kan rejses mod hans arbejde, er, at han graver der, hvor andre har gravet før, i stedet for at sætte arbejdet ind, hvor ingen anden tidligere har vovet at tage de første og vanskelige stik. Det er Forskellen mellem Hans Jensens og Albert Olsens arbejder, at den sidste tager problemer op, der aldrig før har været underkastet videnskabelig drøftelse, medens den første endnu engang endevender problemer, der har været endevendt adskillige gange før. Det er ikke en redegørelse for love, lovforslag, betænkninger og stridslitteratur, der nu først og fremmest tiltrænges, men en dybtgaaende undersøgelse af landbrugets økonomiske og sociale struktur før, under og efter stavnsbaandet. Hvad ved vi, for at tage et eneste eksempel, om de virkninger, stavnsbaandet havde for dansk landbrug og for det danske samfund. Meget lidt.

Vi har set, hvilken betydelig litteratur 100aars jubilæet i 1888 gav anledning til. Da man i 1938 fejrede 150aars jubilæet, var det at vente, at nye undersøgelser vilde være fremkommet, nye synspunkter være blevet gjort gældende. Og der var saa meget mere grund til at nære forventninger i den retning, som begivenhederne var kommet mere paa afstand, var blevet mere »historisk«, og hvad der maaske er vigtigere: vor tid har flere forudsætninger for lidenskabsløst og objektivt at bedømme de mange forskellige problemer, som reformtiden frembyder. Vor tid er ikke saa ensidig liberalistisk indstillet som 1880ernes generation var, vi forstaar bedre sammenhængen mellem politiske begivenheder og økonomiske forhold, og vi har idag problemer, ikke ulig dem, man tumlede med i 1733.

Den ventede strøm af bøger udeblev heller ikke. Der udkom en række skildringer, hvoraf enkelte kun omfattede selve stavnsbaands- og reformtiden, medens de fleste ogsaa behandlede bondestandens historie i det følgende halvandet aarhundrede. En sammenligning mellem disse bøger og litteraturen i 1888 er forurolig-

gende, giver en onde anelser om, at det er galt fat med dansk historieforskning og historieskrivning idag. Medens det dengang var landets førende historiske penne, der gav bidrag, er de nu udkomne bøger for en stor dels vedkommende skrevet af amatører.

Den betydeligste af bøgerne er *Fridlev Skrubbeltrangs: Den danske Bonde 1788—1938*, der er udgivet af jubilæumsudstillingens bogudvalg. Man er ikke i tvivl om, at det her er fagmanden, der taler. Paa mange omraader mærkes et selvstændigt kendskab til de skildrede forhold. Men forfatteren er ikke blot videnskabsmand. Han er ogsaa historieskriver. Sproget er smukt: klart og koncist. Dispositionen overskuelig. Og i modsætning til enkelte af de andre bøger er det velgørende at føle den uhildethed og redelighed, der overalt præger fremstillingen. Ikke at bogen derved er blevet lidenskabsløs og farveløs, kold og bleg. En rent menneskelig medfølelse med samfundets stedbørn præger hele bogen, giver den et meget dybere perspektiv, end den vel ellers vilde have haft. Thi denne — man tør vist bruge ordet — humanisme, er det utvivlsomt, som har ført forfatteren ind paa en i hele bogen gennemført udførlig skildring af husmændenes stilling i de to aarhundreder siden stavnsbaandets indførelse. Og husmandsproblemet paa reformtiden og i den følgende tid er netop et af de problemer, tidligere forskere næsten helt har ladet ligge trods denne stands store talrigheid og betydning for produktionslivet.

Men selvom bogens største betydning ligger i, at husmændene her for første gang har faaet den plads, der tilkommer dem i en historisk fremstilling, byder bogen dog ogsaa paa andre glædelige overraskelser. Især er der maaske grund til at nævne kapitlet: »Den stavnsbundne Bonde«, der giver en skitsemaæssig fremstilling af bondestandens forhold før 1788, hvortil man mærker, at forfatteren paa mange omraader har foretaget grundige og selvstændige studier og benyttet kilder, som faghistorikerne ellers som regel lader ligge ubenyttet hen som for eksempel skifte- og fæste-protokoller.

Den anden af de af udstillingen udgivne bøger er skrevet af

A. M. Sørensen og hedder: *Fra Trællekaar til Friheds Gry*. Titlen lover ikke godt. Erfaringen viser, at bøger, der bærer den slags højtklingende, fraseagtige titler som regel er overfladiske. Det passer desværre ogsaa i dette tilfælde. Selv naar man tager i betragtning, at det kun er bogens formaal at bringe nogle indtryk fra strejftog i litteraturen fra og om det 18. aarhundrede, maa den — for at bruge et mildt ord — karakteriseres som svag. Intet steds er der gjort forsøg paa en problemstilling. Aldrig spørger forfatteren: hvorfor? Og de mange hvorfor'er, der uvilkaarligt melder sig hos læseren, bliver aldrig besvaret. Der gøres intet forsøg paa at se problemerne i sammenhæng med datidens økonomiske problemer eller de almindelige ideologiske brydninger i samtidens Europa. En af forfatterens mest karakteristiske ejendommeligheder er hans svigtende evne til at skelne mellem væsentligt og uvæsentligt. Afsnittet om Esaias Fleischer, en forholdsvis ligegyldig publicist paa Guldberg tiden, fylder saaledes 10 af bogens 116 sider og en gennemgang af artiklerne i »Økonomisk Magazin« 20 sider.

Den tredje bog, udstillingen har udgivet: *Axel Gardes: Fra Fællesskab til Fællesskab*, er en smuk studie, maaske mere litteraturhistorisk end egentlig historisk. Hvor fremstillingen kommer ind paa rent historiske forhold, mærker man usikkerhed, fejl i detaljerne. Men hermed er ogsaa alt ondt sagt om bogen. Det er fællesskabet hos den danske bonde, der er hovedtemaet. Den danske bondes historie er beretningen om et bondefolks udvikling fra fællesskab til fællesskab: fra oldtidens slægts- og stammefællesskab over middelalderens driftsfællesskab til nutidens andelsfællesskab. Naar en tidsperiodes fællesskab naar sin naturlige grænse og dermed sin opløsning, søger bonden en ny og tidsvarende sammenslutning til afløsning deraf. Det sidste fællesskab, andelsbevægelsen, skyldtes ikke en graa teori, ikke planøkonomi, om man vil, men økonomisk nødvendighed, praktiske krav. Og samtidig tvang den politiske kamp, kampen for folkestyret, bønderne sammen i en anden fællesskabsfølelse, ikke saa meget betinget af materielle vilkaar, som af ideologisk samfølelse. Den historiske baggrund for andelsbevægelsens frivillige fælles-

skab er bøndernes ældgamle driftsfællesskab. Der er et aarhundrede mellem det enes opløsning og det andets tilbliven. Men for bonden er der kun et markeskel imellem.

Synspunkterne er interessante, omend nærliggende, men omvistelige og iøvrigt fremført før. Dog næppe saa smukt og aandfuldt.

Det værdifuldeste i bogen er analysen af bondens sind og følelsesliv, som det afspejler sig i litteraturen, fra Holberg over Blicher til vor tids hjemstavnsdigtere. Af bondesamfundets ejendommeligheder fremhæves dets konservatisme og mangel paa revolutionære tilbøjeligheder. Stærkt pointeres det, at troen paa skæbnen, det uafvendelige, er bestemmende for bondens indstilling hele livet igennem. Hans religiøsitet er mere en skæbnetro end en kristelig tro.

Bogen er et udmærket eksempel paa, hvad en aandfuld skribent kan lytte sig til af den tale, bøgernes personer fører. Vel er disse kun tænkte mennesker, levende paa papir. Men samtidig er de sande. En kunstner har nok frit spil i sin skildring af begivenheder, men ikke i de psykologiske redegørelser for de enkelte menneskers sind og tanker. Der er han bundet af sine erfaringer. Derfor bliver skønlitteraturen en af de vigtigste kilder, eftertiden har til at trænge ind til følelsesliv og tankegang hos fortidens mennesker. Memoirer er her — vil jeg tro — kilder af mindre værdi, fordi deres forfatter af aandelig blufærdighedshensyn ikke kan bore saa dybt i sit eget sjæleliv som digteren, der nok skildrer andres tanker og følelser, men først og fremmest maa gøre dette ud fra kendskabet til sit eget jeg.

Med tilskud af landbrugsudstillingen har *Arthur Petersen* udgivet: *Stavnsbaandet. Træk af Bondestandens Historie*, der skildrer den landbrugshistoriske udvikling fra oldtiden til den nyeste tid. I forordet udtrykker forfatteren haabet om, at bogen vil kunne bruges i studiekredsarbejdet »og derved blive et Redskab til at udbrede en mere sand og uhildet Opfattelse af vor gamle Landboordning og dens Afvikling, end man tidligere har haft«. Selvom bogen giver en letlæst skildring af hovedtrækkene i den danske bondestands udvikling, maa det dog desværre siges, at

dens indhold ikke helt er skikket til at tjene dette udmærkede formaal. Paa mange omraader er den historiske skildring en del ved siden af. Dette gælder for eksempel kapitlet »Bonden blev Fæster«, der giver en temmelig misforstaaet fremstilling af forholdene i ældre tid og af fæsteforholdets udvikling. Det kunde være helt velgørende engang i en populær bog at blive fri for den ganske ensidige skildring af oldtidens og den ældre middelalders bønder som frie og uafhængige mænd. Lige saa langt tilbage som vi har nøjere kendskab til landbrugsforholdene, lige saa langt tilbage ved vi, at der har været baade frie bønder og fæstere. I kapitlet »Under Stavnsbaandet« er alt skildret sort i sort, uden nuancer og uden forsøg paa at klare hovedlinjerne i udviklingen. Men dette unuancerede sortsyn var jo netop det karakteristiske for den ældre tids synspunkter, medens denne bog skulde udbrede en sandere og mere uhildet opfattelse af den gamle landboordning. Med fuld ret gør forfatteren et sted opmærksom paa, at bondevenlig agitation og historieskrivning har paavirket vor opfattelse af tilstandene. Hvorfor anvender han ikke denne rigtige forstaaelse af de kildekritiske problemer ved sin vurdering af forholdene paa stavnsbaandstiden? Der er ingen tvivl om, at vore synspunkter — direkte eller indirekte — er paavirket af de bondevenlige skribenter og politikere, som af agitationsmæssige grunde var interesseret i at skildre tilstandene i de mørkeste farver.

Ogsaa Det kongelige Landhusholdningsselskab har fejret jubilæet. Ved udsendelsen af *Hans Jensens* biografi af *Christian Ditlev Reventlow* har det gjort sit til at bevare mindet om den mand, som sammen med Christian Colbjørnsen fik den største betydning for reformlovene. Bogen er — som ogsaa bemærket i forordet — mere et kort rids end en udtømmende biografi. Den er godt skrevet og giver et smukt billede af denne lykkelige mand, der i sine bedste manddomsaar som første deputeret, fra 1789 som præsident for Rentekammeret fik lov til at lede hele landets økonomiske politik og dermed reformpolitikken. Og som ikke blot førte reformerne igennem, men ogsaa oplevede at se resultatet af sit arbejde: landets oplomstring. Det er selvfølgelig først og fremmest Reventlows politiske indsats, Hans Jensen skildrer,

hvorfor bogen paa mange omraader bliver en gentagelse af forfatterens disputats. Selvom afsnittene om mennesket Reventlow er mindre udførlige, faar man dog indblik i hans familieliv, hans forhold til sin slægt og sine undergivne. Men først og fremmest faar man indtryk af hans menneskeligt set smukke og helstøbte karakter. For Reventlow gik hensynet til det almene altid forud for hensynet til den enkelte og hensynet til sig selv. Smukkere eftermæle kan en politiker næppe faa.

De store Landboreformer og Handelsfrihedens Tid. Et Minde-skrift. 150 Aar. Saaledes er titlen paa en bog, forfattet af V. Starcke, N. Bredkjær, Abel Brink og J. L. Bjørner. Den gør ikke sine forfattere ære, upaalidelig og fyldt med faktiske fejl og misforstaaelser, som den er. Intet steds gøres forsøg paa at trække hovedlinjer op eller paa en problemstilling. Og fraserne vælter frem og fylder side efter side. Det er en haard prøvelse at *skulle* læse en bog som denne til ende. Men var det endda bare en daarlig bog, skulde forfatterne have faaet tilgivelse. En saadan har jo set lyset, før Starcke m. fl. tog fat. Men der er noget helt andet ved denne bog, som gør den ikke blot til kedelig, men ogsaa til ubehagelig læsning. Alle foreteelser bedømmes ud fra, om de er i overensstemmelse med, hvad forfatterne nu mener er det rigtige. At enhver tid maa bedømmes ud fra sine egne økonomiske og ideologiske forudsætninger, falder dem overhovedet ikke ind. Det, de mener er politisk rigtig idag, var ogsaa det eneste rigtige for 200, 400 eller 600 aar siden. Og alle private meninger fremsættes som absolutte, uomtvistelige sandheder. Paa denne maade gøres der vold mod historien og de historiske begivenheder. Paa det bestemteste maa der protesteres mod en saadan fremgangsmaade. Ikke blot fordi den er uvidenskabelig. Det er en sag for sig. Næppe nogen vilde falde paa at tilkende denne bog bare den mindste antydning af videnskabelig værdi. Men den er — og det er i denne forbindelse det væsentlige — i strid med de krav om objektivitet og upartiskhed, som de fleste mennesker vil stille til en historisk — om end populær — fremstilling. Vi er bedst tjent med at overlade udlandets ensrettede historikere at skrive historie paa den maade.

Dansk lokalhistorisk forskning har i de sidste 25—30 aar gjort en betydelig indsats for udforskningen af vort lands historie. Landbrugshistorien er et af de omraader, hvor man kunde have ventet, at der især var blevet sat ind. Desværre maa det siges, at man delvis har svigtet her. I anledning af stavnsbaandsjubilæet kunde man have haabet, at de lokale historiske aarbøger havde taget nogle af de opgaver op, som det er naturligt for dem at løse eller bidrage til at løse. Netop mange af problemerne i forbindelse med stavnsbaandet maa udredes ved en række detailundersøgelser af de faktiske forhold ude i landet. Det gælder for at nævne nogle eksempler: ødegaardsproblemet, stavnsbaandets indflydelse paa vandringerne, bøndernes almindelige økonomiske og sociale stilling, deres forhold til tjenestefolkene og til selve stavnsbaandet. Desværre har aarbøgerne her i det store og hele skuffet forventningerne. Et par afhandlinger er fremkommet: »Fra Holbæk Amt« (1938) bringer en artikel af *Jens P. Jensen: Fra Bondefrigørelsens første Aartier i Holbæk Amt*, der foruden nogle ret interessante oplysninger om selvejerne i Ods herred indeholder en del mindre og ikke særlig betydningsfulde meddelelser om bondevener og foregangsmænd i Holbæk amt paa reformtiden. I »Vejle Amts Aarbøger« (1938) findes en artikel om stavnsbaandet i Koldinghus amt, hvori der redegøres for militærspørgsmaal, ødegaarde og vandringer og hævdes, at ogsaa bønderne kunde have interesse i at bevare stavnsbaandet, da dette først og fremmest tvang tjenestefolkenes løn ned, hvilket bønderne mere end nogen anden befolkningsklasse var interesseret i.

Det er dog det initiativrige Frederiksborg amts historiske samfund, som har æren af paa mest iøjnefaldende maade at have fejret jubilæet. Det har til sine medlemmer udsendt første bind af *Anders Uhrskovs* trebinds bog: *Fra Stavnsbaand til vore Dage. Skildringer af Nordsjællands Kulturhistorie*. Bogen er temmelig bred, og en del mindre værdifuldt og uvæsentligt er kommet med. De ældre afsnit angaaende reformtiden bygger for største delens vedkommende paa allerede kendte fremstillinger, især Begtrup og Sarauws, og giver intet nyt, hverken hvad angaar synspunkter eller materiale. Bogens største værdi ligger utvivlsomt deri, at

forfatteren til udarbejdelse af skildringen af den nyere tid — især andelsbevægelsens tid — har kunnet benytte en del beretninger fra nulevende landbrugere, førende mænd inden for husmandsbevægelsen, direktører for slagterier og mejerier. Bogen bliver derved et kildeskrift af betydning for den senere forskning. Man maa iøvrigt haabe, at forfatteren sørger for, at de originale beretninger bliver bevaret for eftertiden ved for eksempel at skænke dem til det sjællandske Landsarkiv.

Man vil af den foregaaende gennemgang have set, at det sidste stavnsbaandsjubiléum — i modsætning til, hvad tilfældet var ved 100aars jubilæet — ikke har givet anledning til nye dybtgaaende, videnskabelige undersøgelser af stavnsbaandsproblemerne. I tiden 1888—1938 er der givet en række bidrag til udredningen af disse problemer. Men paa alt for mange omraader har forskningen svigtet. Det hænger sikkert sammen med, at dansk landbrugs-historie altid har været stedmoderligt behandlet af den videnskabelige forskning. Først og fremmest fordi man indtil den nyeste tid mere har interesseret sig for statens end for landets eller folkets historie. Især har den økonomiske og sociale historie saa godt som fuldstændig været forsømt. I de senere aar har man rundt om i verden faaet øjet op for disse forholds afgørende betydning for et lands historie. Det gælder ogsaa enkelte forskere herhjemme. Men en videnskabelig udforskning af landbrugets og handelens historie er endnu ikke begyndt. Og bliver vel heller ikke taget op, før dansk historisk forskning indser, at den enkelte mands arbejdsindsats ikke altid er tilstrækkelig, og i hvert fald ikke er det, naar det er saa store centrale problemer, det drejer sig om. Den enkelte kan yde — og enkelte har ydet — inciterende og frugtbare enkeltstudier. Men først naar vort lands historikere forstaar, at samarbejde og organisation ogsaa er nødvendigt ved aandsarbejde, først naar dansk historisk arbejde kommer ud af det dødvande, hvor det idag synes at befinde sig, først da kan vi gøre os haab om, at disse opgaver bliver taget op og bliver løst.

ANMELDELSER.

Den danske Handels Historie.

Marius Vibæk: Den danske Handels Historie fra de ældste Tider til vore Dage. Gyldendal, 1938.

Til brug for de studerende ved den handelsvidenskabelige læreanstalt udarbejdede direktør Marius Vibæk i sine sidste leveaar en oversigt over dansk handelshistorie. Inden forf.s død i 1938 forelaa manuskriptet afsluttet, og værket er nu udgivet samlet af overlærer Jens Vibæk, — en bog paa over 450 sider, der for første gang giver velfunderet, sammenhængende fremstilling af vor handels udvikling lige fra den ældste tid. Det er et resultat, som i høj grad maa vække interesse og anerkendelse blandt historikerne. Ganske vist har forf. først og fremmest villet give en lærebog, klart udformet, men temmelig sammentrængt og rent refererende, uden megen diskussion af alle de spørgsmaal, der trænger sig paa under læsningen; og der er heller ikke ofret plads paa litteraturfortegnelse eller anvisninger af anden art, der kan hjælpe faghistorikeren til rette i et stort og uhandleligt stof, men det var vel ogsaa udelukket, hvis man ikke helt vilde sprænge rammerne.

I den form, bogen saaledes har faaet, virker den som en fast, præcis og visse steder ret indgaaende oversigt. Den er først og fremmest lagt an paa at vise, hvorledes dansk handel har udviklet sig i afhængighed af de ydre betingelser. Der er derfor givet ikke saa faa oplysninger om udlandets handel; men denne iøvrigt saa udmærkede plan har unægtelig givet bogens første afsnit en meget vidtstvævende karakter; det er blevet til en bred skildring af handel og handelsveje i hele Nordeuropa, endda med en del oplysninger om middelhavshandel ogsaa, og i denne mængde af stof er den danske handel temmelig nær ved at drukne. Først efter 1550 kommer den saa nogenlunde op til overfladen igen, og saa følger der til gengæld en lang og god redegørelse for dansk handel paa merkantilismens tid. (I parentes bemærket forekommer det mindre heldigt, at perioden 1650—1720 karakteriseres som »Merkantilismen«, overfor den foregaaende »Østersøtid« og efterfølgende »glimrende Handelsperiode«, naar regeringens politik jo dog maa kaldes »merkantilistisk« lige fra ca. 1600

og i hvert fald op til 1770; det er vel ogsaa tvivlsomt, om 1720 er et godt skel).

Navnlig skildres den danske storhandel med en ikke ringe begejstring, og der er derfor lagt stor vægt paa den florissante periode, hvor den københavnske handel virkelig blir til et af landets hovederhverv. Her drages en række kendte skikkelser frem, især de Coninck og Ryberg, og der gives en kraftig skildring af disse storkøbmænd, der i saa høj grad foretrak fortjeneste paa transithandel fremfor hjemmemarkedet, — da jo Danmark »ved egne Frembringelser ingen vigtig Handel kan foranledige«, som man udtrykte sig. Forf. drager iøvrigt samme linie frem i det 19. aarhundredes storhandel. Regeringens politik til gavn for dette blomstrende erhverv gennemgaas ret nøje, — især toldloven 1797 og bank- og pengepolitikken. Saa følger sammenbrudet, Københavns nederlag og efter 1814 provinsbyernes begyndende opgang i forbindelse med Hamburgs overmagt. Mest indgaaende og levende blir fremstillingen dog ved begivenhederne omkring 1857 og perioden derefter, Tietgens tid, som forf. naturligt forfølger med en ganske særlig interesse. Man faar et stærkt indtryk af hans sympati for den frie vareudveksling mellem landene under et fast valutasystem: »Aldrig har man kendt en Verdenshandel i den Forstand og i det Omfang som før Verdenskrigen«. Her staar Tietgen som den store lederskikkelse, selv om Vibæk til en vis grad indrømmer hans svagere stilling i 1890'erne.

Tiden efter 1900 er mindre indgaaende behandlet; der gives ikke ret meget om toldloven 1908 og dens forudsætninger, og der er heller ikke nogen nærmere behandling af brugsforeningernes betydning, skønt begge dele maatte være fristende at skildre for en handelshistoriker med Vibæks indsigt; noget lignende gælder efterkrigsaaarene og verdenskrisen. Med nogen grund kan man rette indvendinger mod de allersidste, noget uklare bemærkninger om, at den »saakaldte Planøkonomi« skulde forsøge at »overflødigøre« handelen; et andet sted siges om tiden efter verdenskrisen: »Opgangen i Skibsfarten tyder paa større handel. Opgøres den samlede Verdenshandel imidlertid i gamle Guld-Dollars, faldt den fra 68.619 i 1929 til 25.543 Mill. Dollars i 1936«, — tør man mon virkelig sige, at en beregning i guldværdi alene viser noget videre om handelens fremgang eller tilbagegang?

Taget som helhed skildrer bogen først og fremmest handelspolitik og vareudveksling med andre lande; spørgsmaalet om den danske handelsorganisation, udviklingen af selve handelens apparat træder derimod i baggrunden, og det maa beklages, at forf. ikke paa grundlag af den foreliggende litteratur har ment

at kunne give en mere indgaaende fremstilling af saa afgørende problemer; men det er jo givet, at indholdet af et oversigtsværk af denne art i høj grad maa bestemmes af de eksisterende behandlinger.

Det er sikkert nok, at der kan rejses mange indvendinger mod Vibæks bog. En del af dem er endda blevet forudset i forordet. Men med alt det vil dog vel de fleste være enige i, at værket betyder et stort fremskridt for os. Det er et til det yderste utaknemmeligt arbejde at skrive en fremstilling af den art, men det er lykkedes; der hviler et roligt, sobert præg over bogen, som adskiller den velgørende fra andre fremstillinger af dansk handels empire og renæssance, det er et værk, der gaar lige til sagen og giver et væld af oplysninger. Der er ingen tvivl om, at det ogsaa for faghistorikerne vil være en særdeles nyttig haandbog.

Kjeld Winding.

Vider og Vedtægter.

August F. Schmidt: Danske Vider og Vedtægter eller gamle Landsbylove og Byskraaer. Femte bind. Haase & Søn, 1938.

De gamle landsbyvider eller -vedtægter giver et værdifuldt bidrag til dansk landbrugshistorie. Deres mange bestemmelser om dyrkningen af bymarken, om kreaturholdet og om forskellige sider af landsbyens daglige liv, gør det muligt for nutidens forskere at trænge ind til en dybere forstaaelse af visse sider af livet i de danske landsbyer paa fællesskabets tid.

Det maa derfor hilses med glæde, at saa mange af disse vider gennem de senere aartier er blevet gjort almindeligt tilgængelige. Mange er i tidens løb blevet udgivet i de lokalhistoriske aarbøger. Men først og fremmest er det den store udgave af Danske Vider og Vedtægter ved Povl Bjerge og Thyge Söegaard, som har muliggjort en systematisk udnyttelse af materialet fra hele landet, selvom der fra et videnskabeligt synspunkt kan rejses en del indvendinger mod udgivelsesmaaden.

Efter at Povl Bjerge var død i 1931 blev hans og Söegaards arbejde fortsat af August F. Schmidt, der fuldendte det fjerde bind, som kun delvist var sat ved Bjerges død. Og et femte bind ved samme udgiver er nu udkommet. Senere er det meningen at udsende et sjette bind, indeholdende sønderjyske vider, affattet paa tysk.

Selvom det saaledes efterhaanden er et meget betydeligt antal vider, der foreligger trykt, er der dog næppe tvivl om, at en systematisk gennemgang af arkivmaterialet vil kunne bringe et meget stort antal nye vider frem. Hvad August F. Schmidt ud-

giver i det femte bind, er ikke resultatet af noget systematisk eftersøgningsarbejde. Af de 28 udgivne vider fra kongeriget, har ikke mindre end 19 været udgivet tidligere (af 164 sider omfatter kun 41 eller 25 pct. nye vider). Lidt anderledes stiller forholdet sig med hensyn til viderne fra Sønderjylland, som indtager en forholdsvis stor plads, da der i de tidligere bind kun har været optaget meget faa vider fra denne landsdel. Efter udgiverens oplysninger har kun 7 af de 34 trykte tidligere været udgivet. Han har dog overset, at viderne fra Vibøge, Ulkebøl og Kær, Mels samt Sjellerup og Guderup er trykt i Jørgen Hansens bog: »Die Flurverfassung der Dörfer auf der Insel Alsen im 17. u. 18. Jahrhundert« og viden fra Sjellerup og Guderup desuden i: »Fra Als og Sundeved« VI 87 ff.

At saa forholdsvis meget af det nye binds indhold saaledes paa en maade er gammelt stof, gør det nærliggende at overveje, om man ikke ved en eventuel fortsættelse af værket burde følge andre principper. I de tilfælde, hvor en vide tidligere har været udgivet paa forsvarlig maade, vilde en kort oplysning om trykkestedet samt en redegørelse for haandskriftmaterialet vist være fuldt tilstrækkeligt. De fleste af de tidligere trykte vider findes jo i let tilgængelige værker. En anden udvej var det naturligvis, at de lokalhistoriske aarbøger undlod at optage vider, indtil udgaven er endeligt afsluttet.

Ogsaa et andet problem trænger sig paa ved betragtningen af de to sidste bind af viderne. Burde hele gennemgangen af arkivmaterialet ikke være afsluttet, inden udgaven begyndte. Det er ikke praktisk, at man skal gennemgaa alle bindene for at finde, hvad der findes af vider fra en enkelt egn.

Naar August F. Schmidt med dette bind for første gang optræder som selvstændig udgiver af vider, vilde det have været naturligt at han i en indledning havde taget enkelte almindelige problemer op til drøftelse. For eksempel hvad der forstås med vide og vedtægt, og hvad der skal medtages ved en udgave deraf. Enkelte af de nu udgivne vider forekommer mig strengt taget ikke helt at høre ind under, hvad man almindeligvis forestiller sig ved begrebet. For eksempel Middelfart fiskeres skraa angaaende marsvinfangsten (17 ff.) og muligvis ogsaa Lumbys med flere byers bylov af 1825 (26 ff.), der iøvrigt begge har den største historiske interesse.

Et andet problem af principiel interesse, som man kunde ønske at have faaet belyst, er, om der fandtes vider i alle byer, og hvorledes øvrighedens stilling var til dem. Spørgsmaalet har jo ogsaa betydning for deres overleveringsform. I Sønderjylland var det

reglen, at alle byer skulde have deres vide, og at disse skulde bekræftes af myndighederne. 1685 paabød by- og delefoged Friedrich Münckmeyer, at alle beboerne i Rise herred inden 8 dage skulde indfinde sig med deres gamle vilkaarsbreve hos amtskriveren og lade sig nye forfærdige. Herredsfogden i Sønder-Rangstrup herred forlangt omtrent samtidigt, at vilkaarsmændene (helligdagsfogderne) skulde møde frem med deres vilkaarsbreve og lade dem konfirmere. En del byer fulgte ikke opfordringen og blev idømt bøde¹⁾. I 1721 kom der en almindelig bestemmelse om, at alle byerne skulde have et vilkaarsbrev, der skulde bekræftes af stedets amtmand²⁾. Af særlig interesse i denne forbindelse er forholdene paa Als, hvor hertugerne ikke blot konfirmerede bøndernes vider, men ogsaa flere gange paa samme tid udstodte vider for en lang række byer under deres omraade. Saaledes 1638 og 1686. Ved de første er der i mange tilfælde overensstemmelse mellem de enkelte videns bestemmelser, i andre ikke. I 1686 var viderne saa at sige ordret overensstemmende. Naar man erindrer dette forhold, forbavses man over, at der side 275 og 289 er trykt to saa at sige enslydende vider fra Egen og Lavnsby. Da der ovenikøbet tidligere er trykt vider af fuldkommen samme slags (Vider og Vedtægter III 76 ff. og 589 ff.), maa fremgangsmaaden vist nærmest karakteriseres som en noget letsindig omgang med det dyre papir.

Kort før udsendelsen af dette bind af viderne har August F. Schmidt udsendt en lille bog: *Studier i Vider og Vedtægter I* (Schultz Forlag). Man kunde her have ventet at finde principielle drøftelser af den art, der her er skitseret. Men saadanne forventninger opfyldes dog ikke. Foruden referat af en del tidligere trykte vider indeholder bogen blandt andet nogle temmelig ligegyldige dagbogsoptegnelser af Povl Bjerge. Men af virkelig førstehaands forskningsarbejde saa godt som intet.

Ved udgaver af historisk materiale har der efterhaanden udviklet sig faste principper, som man maa forlange fulgt, for at udgaven kan tilfredsstillende de almindelige videnskabelige krav: I indledningen plejer man at angive, hvilke regler der er fulgt med hensyn til brugen af store og smaa bogstaver, interpunktion, opløsning af forkortelser, konjekture og tekstkritik. Saadanne angivelser findes ikke i denne udgave. Det kunde dog ellers have

¹⁾ Rise og Sønder-Rangstrup herreders tingbøger for 1685 (Landsarkivet i Aabenraa).

²⁾ O. C. Nerong: Willkürsbrieft oder Dorfsbeliebungen aus dem Kreise Flensburg 6 ff., jvnfr. iøvrigt ogsaa forordningen af 23. januar 1736.

været praktisk, blandt andet fordi det muligvis kunde have faaet udgiveren til at følge bedre og mere ensartede regler. For eksempel vilde det have pyntet, hvis forkortelserne var blevet opløst. Rart kunde det ogsaa have været at faa at vide, om de ikke sjældne fejlgengivelser af teksten (for eksempel: side 170: der [næst], læs: deraf; 184 (i § 19): Baardebryder, læs: Gaardebryder; 279: uentes, læs: sientes; 287: udi herid, læs: udi Hered; 288: nominine serenissime, læs: nomine serenissimi; 293 (i 10): i sit Eng, læs: i sit Leg) kun skyldes en mindre omhyggelig afskrivning eller en principiel — men usædvanlig — opfattelse af en udgivers pligter.

Et af hovedprincipperne for enhver videnskabelig tekstudgave er undersøgelsen af det foreliggende haandskriftmateriale og udredningen af, hvad der er primært, hvad der er sekundært. Foreligger der for eksempel en original affattelse og en afskrift deraf, maa den første uvægerligt danne grundlaget for udgaven. I noteapparatet bør der gøres rede for det foreliggende materiale, hvor det findes, hvorfor den og den tekstaffattelse vælges som tekstgrundlag. Hvis der ingen original kendes, men kun afskrifter, der er uafhængige af hinanden, maa der gives tekstvarianter. Til disse almindelige principper tager udgiveren ikke tilstrækkeligt hensyn.

Først haandskriftmateriale: Rabsted høstvedtægt 1648 findes i en originaludfærdigelse (i Landsark.: Afleveringen fra Kiel: C. VI. 7. 1112) og i tre afskrifter. Side 232 ff. findes den udgivet efter en af afskrifterne (jvnfr. »Zeitschrift der Gesellschaft f. Schlesw.-Holst. Gesch.« 54. 253, hvor den er udgivet efter originalen). Hørup vide 1638 og Mintebjerg 1794 (257 ff. og 262 ff.) er udgivet efter en referatafskrift hos Chr. Knudsen (Ny kgl. Saml. 4. 2483), trods det der findes fuldstændige afskrifter andetsteds, blandt andet i Hørup præstearkiv. Saa meget mere grelt er dette tilfælde, som Chr. Knudsens forlæg utvivlsomt netop er disse sidstnævnte afskrifter (se side 260 og Ny kgl. Saml. 4. 2483 XVI. 11). Et ejendommeligt eksempel paa udgiverens mangel paa forstaaelse af udgivelsesgrundsætningerne, er hans optryk af J. Fausbøls oversættelse af den tyske vide fra Varnæs 1677. Begrundelsen er, at viden »saa bliver lettere tilgængelig i sin danske Oversættelse end hidtil«. Iøvrigt er Fausbøls oversættelse udgivet ordret, uden at det er undersøgt, om den er korrekt eller ikke.

Dernæst noteapparatet: varianter synes for udgiveren et ukendt begreb. Oplysningerne om haandskriftmateriale, og hvor det findes, er ikke tilstrækkelige. Som regel faar læseren ikke at vide, om udgivelsesgrundlaget er en original eller en kopi. Hvor der

findes flere afskrifter, er det ganske tilfældigt, om man faar oplysning derom, selvom udgiveren har kendt dem. En opgivelse af findestedet som for eksempel: Landsarkivet i Aabenraa (234) er utilstrækkeligt.

Man vil af det foregaaende forstaa, at det paagældende arbejde lider af ret alvorlige mangler. Den historiske forsker maa staa usikker overfor teksten, fordi han ikke i alle tilfælde kan regne med at have den i den absolut bedste form. Hvis August F. Schmidt agter at fortsætte med udgivelsen af danske vider, maa det haabes, at han for fremtiden tager tilstrækkeligt hensyn til de almindelige principper for videnskabelig udgivelsesteknik.

Johan Hvidtfeldt.

Den sønderjydske Arbejderbevægelse.

Frede Nielsen: Fra Udmark til Forpost. Forlaget Fremad, Kbhvn. 1938.

Med bogen »Fra Udmark til Forpost« har Redaktøren af Sønderborg Socialdemokrat, Frede Nielsen, sat sig den dobbelte opgave, dels at give en kort orientering over udviklingen af de nationale forhold i Sønderjylland i de sidste generationer og dels at skildre den sønderjydske arbejderbevægelses historie og indsats.

Den første del af opgaven er løst bedre og udførligere andetsteds, men den sønderjydske arbejderbevægelses historie har hidtil været ukendt land.

For Socialdemokratiet blev Flensborg udfaldsporten mod Nordslesvig. Begyndelsen gaar her, som saa mange steder, tilbage til 1871, men stort bevendt var den nordslesvigske arbejderbevægelse ikke i de første aartier. »En spinkel ranke« er forfatterens karakteristik. Først ved aarhundredeskiftet begynder det at gaa frem for alvor, men nogen virkelig betydelig position naaede Socialdemokratiet ikke i Nordslesvig før krigen.

Det hænger ikke alene sammen med at landsdelen fortrinsvis er en landbrugsegn med faa og smaa byer, men tillige med de nationale forhold. Fra dansk side blev der sat kraftigt ind for at bevare den danske arbejderbefolkning inden for de nationale rammer, idet en tilslutning til det tyske Socialdemokrati, hvor meget dette end hyldede nationernes selvbestemmelsesret, dog betød en orientering mod syd. Den stærke danske tilbagegang i Flensborg skyldes for en stor del netop tab til Socialdemokratiet, først politisk, siden ogsaa nationalt.

Det var i det hele taget ikke stort bevendt med det slesvig-holstenske Socialdemokratis anerkendelse af selvbestemmelsesretten, da spørgsmaalet i 1918—20 blev aktuelt.

Revolutionen i 1918 fik for Nordslesvigs vedkommende et lidt komisk skær. Det gamle styre faldt let, men befolkningen var i oprud og lod sig ikke gaa paa af arbejder- og soldatterraad. Republiken Als er et af de oplivende træk i billedet. En tuberkuløs saksisk skræddersvend stillede sig i spidsen for revolutionen i Sønderborg og var faktisk diktator paa Als et par dage, inden sygdommen helt fik bugt med ham.

Til trods for at det socialdemokratiske parti i Slesvig-Holsten gik sammen med de andre partier i protest mod Nordslesvigs afstaaelse, saa lykkedes det dog at bevare kontakten mellem de to hovedpartier, og der foregik efter genforeningen en regelret overdragelse af organisationerne fra det tyske til det danske Socialdemokrati. Der blev derved bevaret en kontinuitet, som i de følgende aar fik stor betydning for sammenholdet inden for den sønderjydske arbejderbefolkning paa tværs af de nationale skel. Ligeledes gik de sønderjydske fagforeninger efter visse indre brydninger ind i de danske hovedorganisationer med undtagelse af byggearbejderne, der nogle aar gik deres egne veje.

Et par overenskomster mellem det danske og tyske Socialdemokrati om anerkendelse af grænsen var i de følgende aar medvirkende til en national afspænding baade udadtil og indadtil.

Aarene efter genforeningen har for det sønderjydske Socialdemokrati været præget af stor fremgang organisatorisk og ved valgene. Som i den øvrige del af landet staar det ogsaa her som langt det største parti.

Nationalsocialismens magtovertagelse i Tyskland skabte en kløft mod syd. Medens man i de første aar i national henseende gik mere stille med dørene af hensyn til de tysksindede partimedlemmer, saa staar nu Socialdemokratiet i Sønderjylland som en fast bastion i den danske front, og gennem »Arbejderbevægelsens sønderjydske Landsforening« er der skabt et eget organ, der skal være rammen om socialdemokraternes indsats i den nationale kamp.

Troels Fink.

FORENINGSMEDDELELSER.

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings Aarsmøde i København 21.—22. Oktober 1938.

Aftenmødet den 21. Kl. 20 afholdtes i Tøjhusmuseets Foredragsaal, der ligesom under det foregaaende Aarsmøde var stillet til Foreningens Raadighed. Efter at Formanden havde budt Velkommen, valgtes fh. Handelsminister C. N. Hauge, Odense, til Dirigent. Følgende 29 Museer var repræsenterede: Frederiksværk, Holbæk, Kalundborg, Næstved, Vordingborg, Stege, Maribo, Odense, Svendborg, Nyborg, Ringe, Hjørring, Nykøbing M., Aalborg, Grenaa, Aarhus, Aarhus gamle By, Horsens, Vejle, Fredericia, Kolding, Herning, Holstebro, Haderslev samt Nationalmuseets 2. Afd., Dansk Folkemuseum, Københavns Bymuseum, Kronborgmuseet og Post- og Telegrafmuseet.

Dagsordenens Punkt 1, *Foreningsmeddelelser*. *Formanden*, Læge I. S. Møller, mindede om, at det Møde, som i Forsommeren var indkaldt til Aabenraa, maatte aflyses paa Grund af Mund- og Klovesygen, og at man derfor mod Sædvane kom til at afholde to Aarsmøder i Træk i Hovedstaden.

Foreningens Medlemstal er steget fra 58 til 61. Som Medlemmer er indtraadt *Østvendssyssets Museum, Søby, Ringe Museum, Ringe*, og *Vesthimmerlands Museum, Aars*.

Ministerielle Forhandlinger. Ved vort sidste Møde gjorde jeg Rede for det Forslag til ny Regler vedr. de statsunderstøttede og statsanerkendte Museer i Provinsen, som Bestyrelsen havde udarbejdet og i Januar 1937 fremsendt til Ministeriet sammen med en større Betænkning, der ogsaa omtalte andre Forhold af stor Betydning (jfr. »Fortid og Nutid« XII. S. 245 ff.).

Dette Forslag er derefter bleven meget indgaaende behandlet i det af Udvalget for de kulturhist. Museer i Provinsen nedsatte Underudvalg, hvis Formand var Universitetskurator Korsgaard, og hvis øvrige Medlemmer var Museumsdirektør Mackeprang, Museumsinspektør C. A. Jensen og mig selv. Underudvalget afholdt sit første Møde derom 4. Nov. 1937, og allerede ved Nytaarstid kunde det afgive sit Forslag og en Betænkning til Hovedudvalget, hvis Formand er Departementschef Graae.

Underudvalgets Opgave har været: 1) at indhente Oplysninger om de kulturhistoriske Provinsmuseers Organisation og paa Grundlag heraf at gøre Indstilling til Ministeriet om, hvilke Museer der kan komme i Betragtning ved Fordelingen af det særlige Tilskud paa 20 000 Kr. 2) At drøfte mere i Almindelighed Statstilskudene til disse. 3) At drøfte og stille Forslag ang. Provinsmuseernes Organisation og om mulig af Antallet af disse Museer samt af deres Forhold til Nationalmuseet, 4) At stille Forslag om Ændringer i de nu gældende Regler om Statstilskud til Provinsmuseerne.

Ad 1: Denne Opgave har Udvalget optaget til Behandling. Der har været udsendt Spørgeskemaer til 56 ikke statsunderstøttede Provinsmuseer. Af disse har 18 ikke udfyldt Spørgeskemaet, men nogle havde dog meddelt, at deres Forhold ikke var af en saadan Art, at de kunde paaregne Statsstøtte. Paa Grundlag af de 38 udfyldte Skemaer var udarbejdet en Oversigt over de paagældende Museers Organisation og økonomiske Forhold, og denne Oversigt har vejledet Ministeriet ved Fordelingen af det særlige Tilskud paa 20 000 Kr. Det er paa Grundlag af den, at en Række Museer, som ikke har fast Statstilskud, fra og med Finansaaret 1935—36 har faaet Adgang til at nyde godt af denne Bevilling.

Ad 2: Drøftelsen af Provinsmuseernes Tilskud i Almindelighed. Til denne havde jeg udarbejdet en Redegørelse for den økonomiske Støtte, som i Sverige ydes til de kulturhist. Provinsmuseer. Denne Redegørelse har Underudvalget optaget som Bilag til sin Betænkning, og om Statens Støtte til vore Museer udtaler det enstemmigt: »Saafremt de kulturhist. Provinsmuseer skal kunne opretholdes og i Fremtiden drives paa forsvarlig Maade, maa (det) anses for ganske nødvendigt, at Statens ordinære Tilskud forhøjes meget betydeligt. Med Hensyn til de forskellige Forhold, der nødvendiggør en saadan Forhøjelse, skal man henvise til de Betragtninger, der er anført af Museumsforeningens Bestyrelse i vedlagte, nedenfor omtalte Redegørelse (Bilag E). Man har imidlertid anset det for at ligge udenfor Underudvalgets Opgave at stille positive Forslag om Forhøjelse af Statstilskudene«.

Ad 3—4: *Regler for Statstilskud til Provinsmuseerne*. Herom udtaler Underudvalgets Betænkning i Almindelighed følgende: »De af Museumsforeningen foreslaaede Regler, der i visse Henseender afviger væsentligt fra de nu gældende Regler, har Berøring med alle de Spørgsmaal, som det er Underudvalgets Opgave at belyse, og man har derfor benyttet Museumsforeningens Forslag som Grundlag for Underudvalgets Arbejde, idet man har foretaget en detailleret Gennemgang af dette Forslag.

I det store og hele har Underudvalget kunnet tiltræde Principperne i Museumsforeningens Forslag, men man har dog fundet Anledning til at knytte nogle Bemærkninger til Forslagets enkelte Bestemmelser og til paa nogle Punkter at foreslaa Ændringer«.

Af de Ændringer i vort Forslag, som blev Resultatet af Underudvalgets indgaaende Drøftelser, skal jeg her, uden at anføre rent formelle Ændringer, fremhæve følgende:

§ 3, 2. *Stk.* udgik vort Forslag om, at i Tilfælde, hvor Bidrag fra Kommune og Amt og andre faste Indtægter til Drift og Personale overstiger det aarlige Statstilskud, forhøjes dette i Forhold efter de for Folkebibliotekerne gældende Regler. Underudvalget var vel ganske enigt i, at Statens Tilskud nødvendigvis maa forøges meget betydeligt, hvis Museerne skal kunne opretholdes og drives paa forsvarlig Maade, og Underudvalget kunde ogsaa slutte sig til de af os foreslaaede Regler. Men man maatte nære Betæneligheder ved at foreslaa i et Cirkulære angaaende Statstilskud at stille Provinsmuseerne i Udsigt, at der vilde blive ydet dem Statstilskud svarende til de Tilskud, de oppebærer fra anden Side, *naar* den hertil fornødne Bevilling ikke paa Forhaand er sikret ved særlig Lov, og det ikke med Sikkerhed vides, om de aarlige Bevillinger paa Finansloven giver Mulighed for at yde Tilskud efter et saadant Cirkulæres Bestemmelser.

Derimod bibeholdtes vort Forslag om, at »Statstilskudet uddeles i Forhold til de enkelte Museers Betydning og i Forhold til de stedlige Tilskud« -- dog at de nuværende Bevillinger for de enkelte Museer ikke maa formindskes, naar Museet iøvrigt vedblivende opfylder Betingelserne herfor.

Dette er da en Løfteparagraf, der vel i Øjeblikket ikke faar Betydning, men den synes os at være af stor Betydning ved de fremtidige Forhandlinger, og dette for de større Provinsmuseer saa vigtige Problem er dermed sat paa Dagsordenen. Paa den anden Side kunde vi Museumsrepræsentanter ikke bestride Berettigelsen af den Motivering, hvormed Paragrafens Stykke 2 maatte udgaa. Motiveringen understreger tilmed Berettigelsen af vort Forslag. Baade ved denne og ved Underudvalgets foran citerede Udtalelse har vort Krav om større Statstilskud faaet en væsentlig Støtte. Men hertil vil der sikkert kræves en særlig Lov.

Ad § 4: Underudvalget har tiltraadt vort Forslag om Indførelse af det ny Begreb »*statsanerkendte Museer*«. Herved vil ogsaa skabes et godt Grundlag til Afgørelse af Spørgsmaalet om, hvorvidt og hvor-naar et Museum fortjener at faa Statstilskud.

Ad § 5, A: *Administration*. Der tilføjedes særlige Regler for Valg af Bestyrelsesmedlemmer, som repræsenterer en offentlig Myndighed.

Ad § 5, C: *Boligforhold*. Kun nogle uvæsentlige, redaktionelle Ændringer. Det tilføjedes, at statsunderstøttede Museer ikke maatte bo til Leje i en Bygning, der ejes af en Privatmand.

Ad § 5, F: *Virksomhedsomraade*. Dette Spørgsmaal er baade vigtigt og vanskeligt at løse. Underudvalget enedes om en noget ændret Affattelse, idet man iøvrigt udtalte, at det ikke er ønskeligt, at Antallet af Sognemuseer forøges væsentligt, og at de nuværende ikke bør udvide deres Virksomhedsomraade; paa den anden Side bør det ikke være udelukket, at der kan oprettes ny Museer, der kan opnaa Statsanerkendelse og Statsstøtte, forsaavidt de kan faa et naturligt Virkeomraade ved Siden af de allerede bestaaende Museer. Udvalget fandt det paa nærværende Tidspunkt meget vanskeligt at udforme nærmere Regler med Hensyn til Museernes Virksomhedsomraade. Det maatte foretrække, at Ministeriet, naar der rejses Spørgsmaal om et Museums Virksomhedsomraade, staar ganske frit og gennem enkelte Afgørelser udformer en Praksis paa dette Omraade. Herom vil Ministeriet ogsaa kunne raadføre sig med det ny Nævn, der efter Forslaget skal udnævnes. Baade efter vort og Underudvalgets Forslag skal Bestemmelsen om Virksomhedsomraadet fastsættes og optages i ethvert statsanerkendt eller statsunderstøttet Museums Love.

Ad § 6. *Regnskabsekstrakten*, der indsendes dels til Undervisningsministeriet, dels til Nationalmuseet, skal udfærdiges paa et af Ministeriet tilsendt Regnskabskema.

Ad § 7. *Forholdet til Nationalmuseet*. Ændringerne, der foretoges, var i alt væsentligt af redaktionel Karakter. I Stykket, der omhandler de Tilfælde, hvor Nationalmuseet yder et Museum Bistand under særlige Omstændigheder, der nødvendiggør et længere Ophold for vedkommende Tjenestemand, er vore Udtalelser om Udgifterne herved gaaet ud, men i Bemærkningerne hertil udtales det af Udvalget, at vort Forslag formentlig vil kræve en særlig Bevilling. Og vort Forslag om, at hvis Uddannelseskursus for Museumsledere kan bringes i Stand, skal saadanne afholdes paa Nationalmuseet og ved dettes Foranstaltning, er ligeledes udgaaet med den Bemærkning, at Udvalget kan slutte sig til dette Ønske, men at Bestemmelser herom ikke bør optages i Cirkulæret. Vort Forslag om et *Nævn*, hvori Ministeriet skulde være repræsenteret med en af dette valgt Formand, og hvori Nationalmuseet og Provinsmuseumsforeningen hver skulde være repræsenteret med et Medlem, blev vedtaget med Tilføjelsen af Ordet »kan«, saa Ministeriet i hvert enkelt Tilfælde træffer Bestemmelse om, hvorvidt det vil raadføre sig med Nævnet.

Det saaledes ændrede *Forslag* vedtoges sluttelig enstemmigt af Underudvalget.

17. Marts 1938 holdt derpaa det samlede Udvalg Møde i Undervisningsministeriet, hvor Underudvalgets Forslag til ny Regler med Betænkning og Bilag forelaa til Behandling. Underudvalgets Forslag vedtoges her enstemmigt, efter at det var suppleret og ændret paa enkelte Punkter. Men Ændringerne har i det hele og store kun redaktionel Betydning. Af vigtigere Ændringer skal kun anføres følgende: I Bestemmelserne om Adgangsforhold blev det tilføjet, at Museet paa visse Ugedage skal give Adgang »til en moderat, fastsat Betaling«, hvilket allerede er Tilfældet for de allerfleste Museers Vedkommende.

Da de ny Regler var enstemmigt vedtagne i Udvalget, hvorefter de vilde blive overgivet til Undervisningsministeriet, der dog ikke endnu har udsendt de ny Regler, var det aabenbart Formandens Opfattelse, at dermed var Udvalgets Arbejde egentlig afsluttet.

Men saa tog Arkitekt *Norn* og *jeg* Ordet og udtalte, at med dette Cirkulære var Provinsmuseerne ikke hjulpet i mindste Maade, de havde endog af egen Drift foreslaaet ny Pligter for dem, og disse Pligter vilde nu blive krævet i det ny Cirkulære. Men deres økonomiske Forhold vilde ikke blive forbedrede ved det ny Cirkulære, tvertimod. Vi havde i Bestyrelsens Redegørelse gjort nærmere Rede for, i hvilken Henseende forøget Statsstøtte maa anses nødvendig, og Underudvalget havde givet disse Betragtninger sin Tilslutning. Vi erindrede ogsaa om Foreningens tidligere fremsendte Andragender, at for flere mellemstore Museer, som ikke evnede at ansætte en faguddannet, fuldt lønnet Leder, vilde

løs, faguddannet Assistance ved Museumskonsulenter kunne blive af betydelig Værdi, hvis Staten betalte Udgifter hertil.

Departementschefen foreslog da at nedsætte et *nyt Underudvalg* med Kontorchef Hegerman-Lindencrone som Formand. Dette Udvalgs Opgave skulde da bl. a. være nærmere at undersøge, hvorvidt der er Grundlag for at yde særligt Tilskud til »Centralmuseer«, og hvilke Museer der skal betegnes som Centralmuseer, samt undersøge, i hvilket Omfang der yderligere maatte være Anledning til at knytte fagkyndig Assistance (Konsulenter) til Museerne og foretage en Opgørelse over de Udgifter, der maa afholdes af Staten, saafremt saadan Assistance tilvejebringes. Til Medlemmer af dette Underudvalg valgtes iøvrigt Museumsinspektørerne Dr. Brøndsted og Magister C. A. Jensen samt Foreningens Formand.

Underudvalget har kun afholdt et enkelt, forberedende Møde (16. Maj). Saa blev dets Formand Chef for det kgl. Teater, og siden har vi intet officielt hørt fra dette nye Underudvalg. Det er svært at forsone sig med et saadant Tempo, der sandelig ikke er opmuntrende for Museumsarbejdet rundt om i Landet. Jeg kan dog tilføje, at jeg underhaanden har bragt i Erfaring, at Hegerman-Lindencrones Efterfølger, Kontorchef Michelsen, agter at indkalde Underudvalget, saasnart de statsunderstøttede Museers Regnskaber for 1937 er gennemgaaede, ligesom han har lovet, at Ministeriets Spørgeskemaer ang. Fordelingen af Fællesbevillingen vil blive udsendt i Løbet af November, saa at Museerne kan faa rimelig Tid til at overveje deres Ønsker.

»*Museumsstaten*« foreligger nu i alt væsentligt trykfærdig, og der er tilvejebragt et Overslag over Trykningsudgifterne, der kan anslaaes til c. 700 Kr. I den endelige Redaktion er medtaget alle kulturhistoriske Museer, store og smaa, ikke blot i Provinsen, men ogsaa i København. Bestyrelsen, der paatænker at søge Tilskud til Trykningen fra et Fond, ønsker at udsende Bogen snarest muligt og anmoder om Forsamlingens Godkendelse af denne Plan.

Gennem Lærer Thomsen, Holbæk, har Bestyrelsen modtaget en Henvendelse fra *Herbergsringen*, en Sammenslutning af 33 Ungdomsforeninger, der i Fællesskab arbejder paa at skaffe deres Medlemmer billigere Overnatningssteder i Ungdomsherberger. Ved Henvendelse til mange af de danske Museer er der tilstaaet Medlemmer af de i Herbergs-Ringen tilsluttede Organisationer Adgang til halv Pris mod Forevisning af gyldigt Vandrerkort og Herbergsringen tillader sig at forespørge, om det var muligt, at en lignende Moderation kunde ydes af samtlige de under Dansk kulturhist. Museumsf. staaende Museer. — Det maa være

de enkelte Museers Sag at træffe Afgørelse om deres Stilling, men Bestyrelsen kan paa det bedste anbefale, at den ønskede Adgang til halv Pris gives i Museernes Aabningstider. Det er sket i Sommer f. Eks. i Holbæk og Kalundborg.

Dirigenten indledede Diskussionen om Formandens Beretning. *Ræder*, Kolding, og *Petersen*, Odense, ønskede at faa Reglerne til Gennemlæsning, da det var vanskeligt at forstaa Referatet. *Petersen* fremhævede desuden, at Stiftsmuseernes Virkemaade ikke bør indskrænkes: kan de gamle Museer paaregne Bestyrelsens Støtte i saa Henseende? Udgravning af Oldsager er en Videnskab, som kræver særlig Faguddannelse. Fyens Stiftsmuseum kan ikke bevare Ministeriets Regnskabsskema paa rette Maade, fordi det baade omfatter Kulturhistorie, Kunst og Naturhistorie. Forespørgslen ang. Lotteripengene bør udsendes tidligt i Finans-aaret.

Formanden: Vi har ikke opgivet vort Standpunkt. Forslagets § 2 lyder: »Som Betingelse for at opnaa og beholde Statstilskud og den i § 3 omhandlede Statsanerkendelse vil det kræves, at vedkommende Museums Administration, Økonomi, Lokaler, Adgangsforhold, Museumsteknik og Virksomhedsomraade er ordnet paa fyldestgørende Maade«. Men Virksomhedsomraaderne kan Bestyrelsen ikke bestemme, det er et Spørgsmaal, hvorom Ministeriet sikkert vil raadføre sig med Nationalmuseet og med det i de nye Regler fastsatte Nævn.

Petersen: Vil Bestyrelsen holde paa de gamle Museers Rettigheder, og vil den arbejde for at skaffe nye Tilskud?

Norn, Horsens: beklager den københavnske Langsomhed. Initiativet maa nu komme fra Underudvalget. Det første Grundlag, Cirkulæret om de nye Regler, er kommet i Orden. Tilbage staar meget vanskelige Punkter, at skaffe forøgede Pengetilskud og at udforme Museernes Nyordning. Bestyrelsen anerkender fuldtud de gamle Museers Rettigheder. Det er dog ønskeligt, at flere tager Ordet, ikke mindst om Virksomhedsgrænserne.

Klem, Kronborg: Forslaget om de nye Regler burde have været mangfoldiggjort. De store svenske Museumsbevillinger og Folkebibliotekerne herhjemme bør stadig fremhæves. Til Centralbibliotekerne stilles store Krav, men vil de større Museer ikke kunne yde Service for de mindre? Bestyrelsen bør fremsætte positive Forslag om Bevillinger for Ministeriet.

Friis, Hjørring: Ligesom Nationalmuseet omfatter hele Landet, bør de kommende Centralmuseer omfatte Landsdele. Der behøver ikke af den Grund at opstaa Strid mellem større og mindre Museer.

Efter korte Bemærkninger af *Rasmussen*, *Stege*, og *Hansen*, *Herning*, replicerede *Formanden*: Museumsvæsnets Udvikling maa ses historisk. Stiftsmuseer har før i Tiden modarbejdet Oprettelsen af nye Museer, som siden har vist deres Berettigelse. De gamle Museer kan ikke forhindre, at der opstaar nye, men de, der yder mest, bør ogsaa have mest Støtte. Paa mit eget Omraade er *Holbæk* og *Kalundborg* Eksempler paa, at der ikke behøver at være nogen som helst Misstemning mellem Nabomuseer. Overfor Norns Udtalelser om, at Initiativet bør komme fra Underudvalget, maa fremhæves, at det er dettes Formand, der indkalder til dets Møder. Det er svært at holde Liv i et Begravelsesudvalg.

Efter *Dirigentens* Forslag godkendtes Udgivelsen af Museumsstaten.

C. A. Jensen gav derefter Oversigt over Ministeriets Fordeling af *Provinsmuseernes Fællesbevilling for 1937—38*. Nationalmuseet, der ogsaa denne Gang har forhandlet med Foreningens Formand om sin Indstilling, har i Finansaarets Løb disponeret over c. 2000 Kr., væsentlig til Indkøb af et Renæssanceskab med Snitværk af *Hans Dreier*, Slotssnedker i *Haderslev*. Medregnes disse Beløb, er der tildelt de enkelte Museer:

Køge. Barokseng (2. og sidste Rate)	Kr. 2500
Holbæk. Barokkiste c. 1660	» 250
Sorø. Vippebrønd fra Stenstrup	» 200
Næstved. Konservering af gotisk Altertavle	» 1000
Maribo. Dørstykker. Renæssance-Figurer	» 925
Odense. Stole, c. 1800 m. m.	» 800
Middelfart. Kiste fra 1621	» 1200
Gummerup. Sengeudstyr	» 130
Nyborg. Stenoldsager m. m.	» 300
Hjørring. Barokkiste 1660. Sølvstob. Bondesager ..	» 1050
Nykøbing M. Konservering af malede Møbler	» 450.50
Aalborg. Barokskab. Sølvkaffekande	» 900
Aars. Konserv. 50. Oldsager. Sølvsmykker m. m. 585	» 635
Hobro. Forskellige Indkøb	» 625
Grenaa. Bondemøbler	» 300
Gammel Estrup. Møbler	» 2000
Aarhus. Den gamle By. Portrætmalerier	» 1300
Aarhus. Konserv. 500. Forhist. Udgravning 500.	» 1000
Vejle. Sølvkande 1755	» 1264.80
Ribe. Konservering af Bronzealdersager	» 200
Haderslev. Skab af <i>Hans Dreier</i>	» 1751.70
Aabenraa. Kons. af Egekistefund fra Kiel m. m.	» 965
Sønderborg. Folkeminder fra Als	» 200

Et Restbeløb paa 53 Kr. er brugt til Fotografering af erhvervede Genstande.

Ialt indkom Andragender om Indkøb for c. 21 500 Kr., Konserveringsarbejder for 4800 Kr. og Montrer for c. 1000 Kr. De nødvendige Nedskæringer blev foretagne efter ganske samme Principper som ifjor (se XII. S. 251). Et enkelt Andragende om »Billeder af lokale Malere med lokale Motiver« falder udenfor de kulturhistoriske Museers Rammer, og Bevillinger bør heller ikke anvendes til Kopier, saalænge der kan købes originale Genstande. I andre Tilfælde har det været bestemmende for Nationalmuseets Indstilling, at de paagældende Sager ikke stammede fra Museets naturlige Opland, eller at Priserne var for høje. Om Andragender vedr. Konserveringer maa det tilraades forud at forhandle med Nationalmuseet, hvorledes Arbejderne bedst kan iværksættes.

Redegørelsen gav kun Anledning til enkelte Bemærkninger.

Punkt 2. Kassererens *Regnskabsaflæggelse*. Uldall: Aarsindtægten har været Medlemskontingenter 590 Kr., Renter 71 Kr., ialt 661 Kr. Udgifter 410 Kr. Kassebeholdningen er steget fra 1108 til 1359 Kr. Vi maa være forberedt paa Trykningsudgifter. Kassereren vil selv gerne udarbejde en Museumsteknik.

Punkt 3. *Sagregister-System*. C. A. Jensen: Udvalget vedr. det af Søgaard, Aarhus, udarbejdede Sagregister-System mente ved forrige Aarsmøde at være naaet saa vidt, at Systemets Hovedgrupper kunde fastslaaes. Men ved fortsat Behandling af Undergrupperne har det vist sig, at der ogsaa maa foretages Forskydninger i Hovedgrupperne, saaledes som et omdelt Prøvetryk viser. Gruppernes Rækkefølge er ændret, Tobak, Spil og Sport Dækvaaben (og Faner) m. m. udskilt til særlige Grupper, og i Tillægsgrupper er foruden Medailler og Mønter, der i mange Provimuseer danner Specialsamlinger, opført Portrætter og andre Billeder, Manuskripter og Arkivalier samt Bøger, der ikke er kulturhistoriske Museumsgenstande i egentlig Forstand.

Rüismøller, Aalborg: Hvorledes placeres samlede Fund og jordfundne Sko, der ikke kan bestemmes som Mandssko eller Kvindesko?

Klem, Kronborg: Er Registersedlernes Format fastslaaet?

Uldall: Registeret er sagligt, samlede Fund maa fordeles i enkelte Grupper, men naturligvis indføres som Helheder i Museumsprotokollen. Sko, der ikke nøjere lader sig bestemme, kan man vedtage at indføre som Mandssko. Folkemuseets Registersedler er at foretrække for Nationalmuseets 2. Afdelings.

Smith: Mange Grupper vil kunne bruges af Tøjhusmuseet. Men Faner bør ikke staa i Gruppe med Dækvaaben.

Larsen: Odense, der er naaet langt frem med sit Sagregister, har benyttet 2. Afdelings Seddeltype. Hvorledes forstaas Gruppe

7, Skilderier? Hvor placeres Vaabenbrødrefaner? I det hele betegner det nye Grupperingsforslag sikkert et Fremskridt.

Klem: Selv om Folkemuseets Seddeltyper er bedst, bør man tilstræbe Ensartethed. Højest to forskellige Formater!

Søgaard: Aarhus gamle By, der bruger 2. Afdelings Seddeltype, har Dubletsedler, som eventuelt kan deponeres andetsteds.

Larsen: Ogsaa Odense har Dubletsedler. Fyen kunde maaske danne en Helhed.

Jensen: Udvalget vil søge at afslutte sit Arbejde inden næste Aarsmøde.

Punkt 4. *Eventuelt.* *Formanden* henstillede, at Bestyrelsen beyndigedes til at antage en lønnet Sekretærhjælp (150 Kr.) for at aflaste Sekretæren. Dette bifaldtes.

Punkt 5. *Bestyrelsesvalg.* De efter Tur afgaaende Bestyrelsesmedlemmer, Friis, Jensen, Thomsen, Uldall samt Revisor Hjorth-Nielsen genvalgtes.

Paa Formiddagsmødet den 22. Kl. 10 (i Oldskriftselskabets Sal. Nationalmuseet) henstillede Dr. *Therkel Mathiassen*, Nationalmuseets 1. Afd., til Museerne at medvirke til at gøre den nye Fredningslov bekendt ude i Landet. Mange Mennesker er endnu uvidende om dens Bestemmelser.

Formanden: En Række Provinsmuseer har nylig modtaget en Cirkulæreskrivelse fra *det civile Luftværn*, som maa vække alvorlige Betæneligheder. Udgifterne til de krævede Forholdsregler paabejdes Institutionerne, men hvorfra skal de tage Pengene. Og Ansvarret lægges paa Institutionslederne. Luftværnet tager Sagen for embedsmæssigt og kender ikke Provinsmuseernes vanskelige Forhold.

Alby, Grenaa, gav *Formanden* sin Tilslutning.

Friis, Hjørring: De tilsynsførende fra Nationalmuseet bør hjælpe med at udpege de Museumsgenstande, der først skal reddes.

Uldall: Klassificeringen af Genstandene kan ogsaa være nyttig som Vejledning for, hvad der skal reddes i Ildebrandstilfælde.

Jørgensen: I Aalborg er det umuligt at evakuere Loftet.

Borre: Næstved har Udstillingsrum i Loftsetagen.

Dirigenten: Vi maa erindre Paniksituationen under den europæiske Krise. En Sikring mod Brandbomber er ikke uoverkommelig. Amter og Kommuner vil kunne bevæges til at give Tilskud til Sikringen.

Jensen: Ogsaa Nationalmuseet har aabne Lofter. Baade det og andre københavnske Museer har i Krisedagene udarbejdet Evakueringslister og anskaffet Pakkasser og Sandsække.

Smith, Tøjhusmuseet: For Sprængbomber kan der ikke skaf-

fes Sikkerhed. Men Lofternes Rydning er et rimeligt Værn mod Brandbomber, og Museumslederne kan fralægge sig Ansvar.

Et Forslag fra Formanden om, at der fra Foreningen sendtes en Udtalelse til det civile Luftværn, vedtoges.

Hjorth-Nielsen: Der er for kort Tid til Aarsmøderne.

Uldall: Der bør maaske indføres Spørgetimer eller Undervisningstimer.

Højrup, Nyborg: Formandens Beretninger bør maskinskrives.

Efter at *Dirigenten* havde sluttet Forhandlingerne, aflagdes der Besøg i Dansk Folkemuseums i Foraaret aabnede Bondeafdeling.

P. SEVERINSEN

1869—1939.

Pastor Severinsens hærdebrede Skikkelse ragede ved Fællesforeningens Møder op over alt Folket, og ved sine kundskabsmættede Udtalelser, der i lige Grad var prægede af common sense og af jysk Sindighed og Lune, forstod han altid at fængsle Opmærksomheden under Drøftelserne. Kun ganske faa af Medlemmerne kunde se tilbage paa en lignende Virksomhed inden for Fællesforeningen som han. Han deltog allerede i det første Aarsmøde i Kolding 1911, hvor han blev valgt ind i Bestyrelsen, en Plads, som han bevarede lige til sin Død. Sporene af hans Gerning er mange. Han var en ivrig Deltager i Diskussionerne paa Repræsentantmøderne, hvor han oftest virkede formidlende; tro mod sin folkelige Afstamning var han utrættelig i at understrege, at Aarbøgerne skrives for Menigmand, at »Almanakstof« derfor ikke er at foragte, ligesom han altid advarede mod »kinesiske Systemer«. Paa den anden Side havde Severinsen gennem sin Uddannelse erhvervet sig et solidt videnskabeligt Grundfond, som han forvaltede med Trofasthed. Ligesom han altid syslede med Problemer, til hvis Løsning han stillede sig paa selvstændig og særpræget Maade, var han ogsaa opfyldt af Iver for at tage nye Sager op (eksv. Præstegaardenes Bevaring, Arkivernes Redning, Regler for Aktstykkers Aftryk i Aarbøgerne o. s. v.). Paa en Række Aarsmøder holdt han Foredrag (saaledes i Haderslev 1922 og paa Rye Kirkegaard 1932); som Næstformand ledede han Mødet i Sorø 1913, og i Tidsskriftet har han ofte ladet høre fra

sig med Afhandlinger (se saaledes I, 185; III, 154 og — navnlig — X, 129). Ikke mindst i hans Nekrologer (som over Pastor J. Richter og Filialbestyrer P. Eliassen i Tidsskriftets VII. Bind, 179) kom Pastor Severinsens bundne Varme frem paa en tiltalende Maade. Det er forstaaeligt, at selv om han i de senere Aar undertiden talte om at træde ud af Bestyrelsen paa Grund af sin Alder, gjorde dens øvrige Medlemmer, hvad de formaaede, for at hindre ham i dette Skridt. Nu, da dette Spørgsmaal er blevet løst paa naturlig Maade, vil ikke blot de, men ogsaa Fællesforeningens øvrige Medlemmer bevare P. Severinsen i taknemlig Erindring.

K. F.

HOLGER HANSEN

1864—1938.

Det er en Tradition, at Arkivvæsenet er repræsenteret i Fællesforeningens Bestyrelse, og det var Holger Hansen, som ved sin Virksomhed skabte denne Tradition. Som konstitueret Kasserer for Landsarkiver Gerh. Hornemann deltog han første Gang i vort Aarsmøde 1923 i København, hvor han valgtes til Kasserer, og han indehavde denne Plads i 9 Aar, indtil han i 1932 afløstes af en ny Arkivmand, Dr. phil. H. Hjelholt. Holger Hansen var en dygtig Kasserer. Han var sparsommelig i den daglige Ledelse og forsigtig i Dispositionerne for Fremtiden (han var saaledes en Modstander af økonomisk Støtte til Hjemstavnskursus). Mere positivt forstod han at forøge Indtægterne, t. Eks. ved at faa de kommunale Arkiver til at indtræde i Fællesforeningen. Endelig var han ikke bange for at vove Foreningens Penge, naar det gjaldt om større Slag, Løsningen af Spørgsmaal af videre Betydning (som Præmieringsspørgsmaalet).

Holger Hansens Virksomhed var ingenlunde indskrænket til hans Virksomhed som Kasserer. Hans Stilling som Landsarkivar blev af megen Betydning for Fællesforeningen. Sager af arkivalisk Indhold blev først og fremmest henvist til hans Behandling, han var Leder af Arkivsektionen, som udarbejdede praktiske Vejledninger for Opbevaring og Ordning af Lokalkarkiver (se VIII, 279) og paa Aarsmødet i Odense 1924 talte han om »Landsarkivernes Anvendelse og Nytte«. Men Holger Hansens Interesser

strakte sig ogsaa ud over Arkivvæsenets Grænser, og han var en støt Arbejder i hele Virksomheden inden for Fællesforeningen. Under Formandens og Næstformandens Sygdom ledede han 1926 Aarsmødet i Maribo. Klog og sindig viste han sig stedse i Drøftelserne inden for Styrelsen og Repræsentantskabet, og den Idealisme og Retsindighed, som prægede al hans Færd, maatte vinde ham almindelig Respekt i de videste Kredse. Ogsaa denne Mand skylder Fællesforeningen en varm Tak for hans Trofasthed.

K. F.

OTTO SMITH

1890—1939.

Kun et Par Aar forundtes det Kaptajn Otto Smith at virke som Direktør for Tøjhusmuseet, hvortil han blev knyttet i 1929, men her som paa de andre Steder, hvor han har arbejdet, har hans stærke Arbejdskraft og energiske Initiativ dog naaet at sætte sig Spor.

Han gik den militære Vej, mens hans tidligt vaagne historiske Interesse førte ham hurtigt ind paa andre Baner. Da han som Premierløjtnant laa i Garnison i Holbæk, arbejdede han ivrigt for det historiske Amtssamfund og for Museet, og samtidigt naaede han at tage Studentereksamen 1921. Derefter studerede han Historie paa Universitetet, uddannede sig paa Nationalmuseet, blev Lærer ved Hærens Officerskole og fik dog Tid til litterær Produktion, talrige Afhandlinger om lokal- og erhvervshistoriske Æmner. Efterhaanden koncentreredes hans Arbejde naturligt om de vaabenhistoriske Opgaver. Fra 1932 var han Præsident i Vaabenhistorisk Selskab, fra 1934 Redaktør af Vaabenhistoriske Aarbøger, og 1938 udgav han Værket om det kgl. partikulære Rustkammer. Men han opgav ikke derfor de hist. topografiske Studier, han fortsatte sine Bidrag til Ribe Bys Historie og udgav populære Bøger om sin Fødeby Aalborg og om Næstved. Til Fortid og Nutid har han (fra 1919) leveret en Række Bidrag, saaledes Aarsoversigterne over topografisk Litteratur (1927—37), og baade i DHF og i Museumsforeningen har han ofte givet Indlæg i Forhandlingerne. Ogsaa i vore Kredse vil han mindes og savnes.

C. A. J.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING
REGNSKAB FOR 1938.

INDTÆGT.

Beholdning Januar 1938.....	4246,89
Kontingenter: A. Foreninger	914,75
B. Byraad	260,00
C. Institutioner	760,00
Statstilskud	470,00
Renter.....	158,39
Abonnement og Salg af Tidsskriftet	431,99
I alt Kr. ...	<u>7242,02</u>

UDGIFT.

Sekretærens Honorar.....	300,00
Nielsen & Lydiches Bogtrykkeri.....	1246,90
F. Hendriksens Reproduktionsanstalt	98,50
Forfatterhonorarer	383,75
Ekspedition af »Fortid og Nutid«	127,33
Repræsentantmødet i København	326,73
Forfatterpræmier.....	200,00
Rejsegodtgørelse ved Bestyrelsesmøder	65,00
Porto og diverse Udgifter.....	131,91
Beholdning Januar 1939.....	4361,90
I alt Kr. ...	<u>7242,02</u>

København, den 25. Januar 1939.

Holger Hjelholt.

Regnskabet er revideret og fundet overensstemmende med Bilagene.

A. Holck.

Jørgen Olrik.

INDHOLD

	Side
Gunnar Olsen: Klima og Historie.....	1
Fridlev Skrubbeltang: Bondeskifter og Foldudbytte...	20
Johan Hvidtfeldt: Stavnsbaandslitteratur.....	32
Anmeldelser: Marins Vibæk: Den danske Handels Historie [Kjeld Winding]. Aug. F. Schmidt: Danske Vider og Vedtægter [Johan Hvidtfeldt]. Frede Nielsen: Fra Udmark til Forpost [Troels Fink].....	45
Foreningsmeddelelser: Dansk kulturhistorisk Museumsforenings Aarsmøde i København Oktober 1938.....	53
Nekrologer: P. Severinsen — Holger Hansen — Otto Smith .	62

»FORTID OG NUTID« udgives af Dansk historisk Fællesforening ved Foreningens Sekretær, ROAR SKOVMAND, under Medvirkning af GUNNAR KNUDSEN og CHR. AXEL JENSEN. Tidsskriftet udkommer med 8 Ark aarlig og koster i Boghandelen 5 Kr. pr. Aargang. To Aargange udgør et Bind. Det kan bestilles gennem enhver Boghandel. Medlemmer af Amtssamfund under DHF. kan faa det for halv Pris ved Henvendelse til vedkommende Samfunds Bestyrelse. Bidrag til Tidsskriftet samt Bøger, der ønskes anmeldt deri, bedes sendt til cand. mag. Roar Skovmand, Askov pr. Vejen.